

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

JURGITA KRIŠČIŪNIENĖ
Edukologijos magistrantūros studentė

**VAIKO TEISIŲ MOKYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE, REMIANTIS
5-10 KLASIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIŲ TEKSTAIS**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
soc.m.dr. Birutė Šilėnienė

Šiauliai, 2013

Darbas originalus..... Jurgita Kriščiūnienė

TURINYS

TURINYS	2
Santrauka	3
Summary.....	4
ĮVADAS	5
1. VAIKO TEISIŲ MOKYMO MOKYKLOJE TEORINIAI ASPEKTAI.....	8
1.1. Pagrindinės vaiko teisės.....	8
1.2. Vaiko teisių apsaugos sistema Lietuvoje.....	10
1.3. Vaiko teisė į mokslą	13
1.4. Vaiko teisių mokymo integravimas į ugdymo procesą	16
1.4. 1. Vaiko teisių įgyvendinimo pamokoje veiksniai	20
1.4.2. Vadovėlis kaip metodinė priemonė pedagoginiu, psichologiniu ir edukaciniu požiūriu .	23
2. VAIKO TEISIŲ MOKYMO GALIMYBĖS, REMIANTIS 5-10 KLASIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIAIS	28
2.1. Tyrimo metodikos ir analizuotų vadovėlių charakteristikos	28
2.2. Išlikimo teisės	30
2.3. Raidos ir augimo teisės.....	40
2.4. Globos ir saugumo teisės	46
2.5. Dalyvavimo teisės	56
IŠVADOS	59
REKOMENDACIJOS	61
LITERATŪRA.....	62

VAIKO TEISIŲ MOKYMO GALIMYBĖS MOKYKLOJE, REMIANTIS 5-10 KLASIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIŲ TEKSTAIS

Magistro darbas

Santrauka

Vaiko socializacijos procesas prasideda dar vaikystėje. Tuo metu palankiausia įtvirtinti vaiko ir žmogaus teisių pagrindus, ugdyti pagarbą, formuoti žmogiškąsias vertybes. Šiam tikslui pasiekti tinkamiausia institucija yra mokykla. Literatūros pamokos metu nagrinėjami tekstai, kurie veikia mokinį ne tik intelektualiai, bet ir paliečia emocijas, ugdo tam tikrą požiūrį į vaizduojamą situaciją, herojaus veiksmus, skatina vertinti jo poelgius, plečia ir gilina mokinių socialinį išprusimą, todėl vaiko teisių mokymo integravimas į šį mokomąjį dalyką yra tikslingas bei naudingas. Šio darbo objektas - vaiko teisių mokymo galimybės mokykloje, remiantis literatūros vadovėlio tekstais. Darbo tikslas - išanalizuoti vaiko teisių mokymo galimybes, remiantis literatūros vadovėlių tekstais. Tyrimui naudoti teorinis ir content analizės metodai. Tyrimo metodologijos – humanistinė, pragmatizmo ugdymo ir hermeneutinė. Nagrinėdami mokyklinių literatūros vadovėlių tekstus mokiniai įtraukiami į pasirinktos problemos ar situacijos nagrinėjimą. Vienas iš galimų teksto analizės aspektų yra vaiko teisės ir jų pažeidimai, taip sudarant galimybę integruoti jų mokymą į ugdymo procesą. Išlikimo teisės 5-10 klasių literatūros vadovėlių tekstuose pateikiamos kontrasto principu: teisė į maistą – alkis, teisė į namus – jų netektis, teisė gyventi rūpestingoje šeimoje – apleistas vaikas, teisė gyventi – mirtis. Tekstuose, kuriuose galima kalbėti apie raidos ir augimo teises, reikalaujama iš personažų bei adresato sąmoningumo: jis turi būti visuomeniškas, turintis savo nuomonę bei dvasines vertybes. Literatūros vadovėlių tekstuose veikėjų, kurie patiria skriaudą, smurtą, yra niekinami ir neprižiūrimi pavyzdžiu galima perteikti vaiko teisę būti saugiam ir globojamam. Mažiausiai literatūros vadovėliuose atskleidžiama vaiko teisė dalyvauti visuomeniniame gyvenime, reikšti nuomonę, kas svarbu jų gyvenime, dalyvauti taikiuose susirinkimuose.

THE FACILITIES OF CHILDREN RIGHTS TRAINING AT SCHOOL, WITH THE REFERENCE TO THE TEXTS OF THE 5-10 CLASSES LITERATURE COURSEBOOKS

Master's Thesis

Summary

The process of the child's socialization begins in the early childhood. At the time it is most favorable to consolidate children and human rights, to civilise respect and develop human values. The school is the most appropriate institution to achieve these purposes. During the lessons of the literature, the texts is being analysed, which effects pupil not only intellectually but also touches the emotions and develops the certain attitude to the imaginary situation, the hero's actions, stimulates to assess his behaviour, expands and deepens the student's social empowerment. That is why the integration of the child rights education in this subject area is appropriate and useful. The object of this work- a child rights training opportunities at school, on the basis of the literature textbooks. The aim- to analyse the children rights training opportunities, on the basis of the literature textbooks. The theoretical and content methods of the analysis was used for the research. Research methodology- humanistic, pragmatism training and hermeneutical. By studying texts of the literature coursebooks, the students are involved in the considerations of the problems or situations. One of the possible aspects of the text analysis is the children rights and their violations, enabling the integration of its education into the educational process. The rights of survival are represented in the principle of contrasts in the literature textbooks for the 5-10 classes: the right to food - hunger, the right to a home - their loss, the right to live in a caring family - an abandoned child, the right to life - death. In the texts where is possible to talk about the rights of the evolution and growth, the consciousness of the characters and addressee is required: he has to be social with his own opinions and spiritual values. The characters of the literature coursebooks who suffer injustice, violence, are despised and untended can be an example of how it is possible to convey the children right to be safe and cared. In the textbooks the child's right to participate in public life, to express what is important in their lives, to participate in peaceful assemblies, is revealed at the least.

IVADAS

Temos aktualumas. Šiuolaikinė švietimo sistema reikalaujama visapusiško mokinio ugdymo(si) ir lavinimo(si): nuo įprastų dalykinių žinių iki orientavimosi visuomenės gyvenimo lygmenyse. Vienu iš pagrindinių švietimo tikslų yra ugdyti patriotišką, kūrybišką, tolerantišką, kritiškai mąstančią bei vertinančią asmenybę, kuri būtų naudinga savo tėvynei. Žmogaus ir vaiko teisių išmanymas ir gerbimas yra vienas svarbiausių demokratinės valstybės požymių.

Vaiko, kaip svarbaus visuomenės dalyvio, teisinio subjekto, statusas Lietuvoje nustatytas 1995 metais vyriausybei ratifikavus Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją bei 1996 metais priėmus Vaiko teisių Pagrindų įstatymą. Lietuvos mokyklose vaiko teisių klausimai pradėti analizuoti po kelerių Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metų. Tai lėmė visuomenės pertvarka ir siekis žengti demokratijos link (Jonynienė, 2001).

Kalbėti mokykloje apie vaiko teises yra svarbu, kadangi socializacijos procesas vyksta vaikystėje ir paauglystėje. Tada palankiausias momentas kurti žmogaus ir vaiko teisių pagrindus, ugdyti pagarbą žmogaus orumui, formuoti žmogiškąsias vertybes, skatinti toleranciją.

Mokomoji veikla yra svarbus asmenybės ugdymo veiksnys, susijęs su žmogaus dorovinio pasaulio modelio (pasaulėjautos, pasaulėžiūros, įsitikinimų, vertybinių orientacijų) atskleidimu. Tokį modelį susidaryti padeda grožinės literatūros kūriniai, jų personažų elgesio linijos, požiūris į visuomenėje priimtas bendražmogiškas vertybes. Grožinė literatūra veikia mokinį ne tik intelektualiai, bet ir paliečia emocijas, ugdo tam tikrą požiūrį į vaizduojamą situaciją, herojaus veiksmus, skatina vertinti jo poelgius, plečia ir gilina mokinių socialinį išprusimą. Mokykliniuose literatūros vadovėliuose pateikiami kūriniai turėtų ne tik ugdyti mokinius socialiai, būti priemone vaiko teisių mokymui, bet ir neskatinti perimti neigiamo pavyzdžio.

Temos ištirtumo laipsnis. Vaiko teisių mokymo ir padėties temomis domisi Ž. Jonynienė (2000, 2001), G. Sakalauskas (2000), R. Bulotas (2003) ir kt. Atlikti tyrimai parodo, kad vaiko teisių mokymui ir integracijai į mokomuosius dalykus švietimo įstaigose yra skiriamas nepakankamas dėmesys. Vaiko teisių mokymas pamokoje yra užgožiamas pagrindinių ugdymo tikslų. R. Bulotas (2003) pateikė sąrašą literatūros tekstų, kuriais remiantis galima integruoti vaiko teisių mokymą į lietuvių kalbos pamoką. Išsamių tyrimų, kuriuose būtų analizuojami literatūros vadovėlio tekstai vaiko teisių mokymo aspektu, neaptikta.

Problema. Vaiko teisių mokymui ugdymo procese nėra skiriama daug arba iš viso nėra skiriama dėmesio. Kiekvienas vaikas turi žinoti savo teises. Su jomis pagrindinėje mokykloje supažindinama tik 9-10 klasėse pilietinio ugdymo pamokose arba etikos pamokoje, kuri yra pasirenkamas dalykas. Taigi su vaiko teisėmis mokinys arba susipažįsta per vėlai arba jų nenagrinėja iš viso. Pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos (literatūros) pamokų metu nagrinėjant vadovėliuose pateiktus tekstus galima aptikti tokių kūrinio epizodų, kuriuose išvelgiami vaiko teisių pažeidimai arba teigiami jų pavyzdžiai.

Darbo objektas: vaiko teisių mokymo galimybės mokykloje, remiantis literatūros vadovėlio tekstais.

Darbo tikslas: išanalizuoti vaiko teisių mokymo galimybes, remiantis literatūros vadovėlių tekstais

Hipotezė. Tikėtina, kad literatūros pamokų metu galima mokinį supažindinti su vaiko teisėmis be rekomenduojamų netradicinių metodų, remiantis tik vadovėlių tekstų analize.

Uždaviniai:

1. Mokslinės literatūros analizės pagrindu išsiaiškinti vaiko teisių sampratą, raidą, aktualijas Lietuvoje.
2. Pateikti vaiko teisių mokymo galimybių analizę bendrojo lavinimo mokykloje.
3. Išanalizuoti ir atskleisti vaiko teisių mokymo galimybės literatūros pamokose, remiantis literatūros vadovėlio tekstais.

Tyrimo metodologija. Tyrimo metodologijos – humanistinė, pragmatizmo ugdymo ir hermeneutinė. Humanizmo atstovai teigia, kad ugdymo programos ir jų realizavimas turi tarnauti ugdytinio patirčiai turtinti ir savirealizacijai skleisti, padėti atskleisti jam savo potencines galias, realizuoti save kuriant savo asmeninį ir profesinį gyvenimą. Humanistai pripažįsta visuminį mokymą(si), kuris pagrįstas asmenybės vientisumo principu (G. Butkienė, A. Kepalaitė, 1996).

Pragmatizmo filosofijos požiūriu, ugdymo paskirtis yra išmokyti mokinį spręsti realias gyvenimo problemas ir sukaupus jų sprendimo patirtį, pasiekti asmeninę gerovę nepažeidžiant normų, kurios galioja visuomenėje. Vaiko lavinimas, jų supratimu, galimas tik tuo atveju, kai jis pats savarankiškai pasirenka sau tikslą ką nors išsiaiškinti ir pats to tikslo siekia, įsigydamas savarankiško patyrimo ir juo rekonstruodamas savo ankstesnį patyrimą (P. Maldeikis) Hermeneutika

– teksto aiškinimo metodologija. Tam, jog tekstas būtų suprastas, reikia išsiaiškinti jo prasmes, taip praplečiant ir vidinį skaitančiojo pasaulį.

Metodai:

Teorinis: Mokslinės (edukologinės, psichologinės, teisinės, metodinės) literatūros analizė.

Content analizės metodas naudotas analizuojant literatūros vadovėlius.

Imtis. 5-10 klasių literatūros vadovėliai.

Tyrimo etapai:

1. 2010 m. rugsėjis – sausis – formuluojama darbo tema, tikslas, uždaviniai.
2. 2011 m. vasaris – birželis – analizuota mokslinė literatūra.
3. 2012 m. rugsėjis – 2013 m. sausis – analizuota tiriamoji medžiaga.
4. 2013 m. vasaris – 2013 m. balandis – atliktas ir aprašytas tyrimas.
5. 2013 m. gegužė – suformuluotos išvados, parengtos rekomendacijos.

Darbo reikšmingumas: Tyrimas yra naujas ir reikšmingas tuo, jog aptartos vaiko teisių mokymo galimybės lietuvių kalbos pamokoje, analizuoti literatūros tekstai, kuriais remiantis tai galima padaryti ir taip suteikti žinių mokytojams bei mokiniams. Tyrimo rezultatai, išvados, rekomendacijos gali būti naudingos pedagogams ir mokiniams.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių ir užsienio (anglų) kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas (46 šaltiniai, 3 iš jų – anglų, 1 – rusų kalbomis). Darbe pateikiama 14 lentelių.

1. VAIKO TEISIŲ MOKYMO MOKYKLOJE TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Pagrindinės vaiko teisės

Žmogaus teisės galioja visiems žmonėms, tačiau vaiko teisėms turi būti skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi vaikai – ypatinga žmonių grupė, turinti savus poreikius, tačiau negalinti savarankiškai jų realizuoti bei savęs apginti. Atlikti tyrimai rodo, kad apie 78 % 2009 m. apklaustų vaikų sakė nežiną, kad jie apskritai turi kokias nors teises, o 80 % tvirtino, kad jie nežinotų, kur kreiptis pagalbos (The Rights of the Child Analytical report, 2009).

Iki šiol dar kai kuriose pasaulio šalyse nepripažįstamos vaikų teisės, yra dar manančių, kad tai yra visiškai nereikalingas dalykas. Todėl svarbu kalbėti apie žmogaus ir vaikų teises, išskiriant pastarąsias, siekiant, kad vaikai, kaip atskira visuomenės grupė, būtų tinkamai apsaugota ir pripažinta. Vaikų nuomonė sprendimuose, kurie yra susiję su jais, turi būti išgirsta ir į ją atsižvelgta (Children have rights).

Vaiko teisės buvo priimtos ir patvirtintos 1989 m. Vaiko teisių konvencijoje, kuri apima labai platų ir išsamų žmogaus teisių spektrą – vaiko pilietines ir politines, ekonomines, socialines bei kultūrines teises.

Pagal teisių pobūdį S. Fountain (2000) vaiko teises skirsto į išlikimo, raidos ir augimo, globos ir saugumo, dalyvavimo teises.

Išlikimo teisės apima vaiko teisę gyventi ir turėti viską, kas reikalinga jo egzistavimui. Tai – tinkamos gyvenimo sąlygos, būstas, visavertė mityba ir teisė į medicininį aptarnavimą.

- Vaikas turi turėti teisę gyventi, sveikai augti ir bręsti.
- Vaikas nuo savo gimimo turi teisę į vardą ir pilietybę.
- Vaikas turi teisę išsaugoti savo identiškumą, įskaitant pilietybę, vardą ir šeimos ryšius.

- Nė vienas vaikas neturi patirti savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį, šeimyninį gyvenimą, buto neliečiamybę, susirašinėjimo paslaptį arba neteisėto kėsėjimosi į jo garbę ir reputaciją (Vaiko teisių konvencija, 1989).

- Priklausomai nuo vaiko subrendimo, jo teisę į asmeninį gyvenimą, bendravimą ir žodžio laisvę tėvai gali apriboti, kad:

- užtikrintų vaiko vystymąsi ir apsaugotų jo sveikatą bei gyvybę;
- apsaugotų visuomeninę tvarką;
- apsaugotų kitų žmonių teises ir laisves.

Raidos ir augimo teisės apima tai, ko reikia vaikui visapusiškai tobulėti. Tai – teisė į mokslą, laisvalaikį ir žaidimus, kultūrinius renginius, teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę, galimybė naudotis informacija.

- Vaikas turi teisę gauti išsimokslinimą, kuris bent jau pradinuose etapuose turi būti nemokamas ir privalomas.

- Vaiko lavinimo tikslas turi:

a) kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus;

b) ugdyti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, taip pat principams, paskelbtiems Jungtinių Tautų Įstatuose;

c) ugdyti vaiko pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui, kalbai ir vertybėms; šalies, kurioje vaikas gyvena; civilizacijoms, kurios skiriasi nuo jo paties civilizacijos;

d) parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo, vyrų ir moterų lygiateisiškumo, visų tautų, etninių, nacionalinių ir religinių grupių, taip pat vietinės kilmės asmenų draugystės principais;

e) ugdyti pagarbą gamtai.

- Psichiškai ar fiziškai nepilnavertis vaikas turi teisę gyventi pilnavertį ir prideramą gyvenimą, kuris garantuotų jo orumą, ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomenės veikloje.

- Tose valstybėse, kuriose gyvena etninių, religinių ar kalbinių mažumų arba vietinių gyventojų, iš vaiko, priklausančio tam tikrai mažumai, ar vietinio gyventojų vaiko negali būti apimta teisė kartu su kitais savo grupės nariais naudotis savo kultūra, išpažinti savo religiją, atlikinėti jos apeigas ir vartoti gimtąją kalbą (Vaiko teisių konvencija, 1989).

Globos ir saugumo teisės reikalauja, kad vaikai būtų apsaugoti nuo visų prievartos, išnaudojimo ir grubaus elgesio formų. Jomis ginami pabėgėliai vaikai, pasisakoma prieš kankinimą ir piktnaudžiavimą teisėtvarkos sistemoje, vaikų dalyvavimą karo veiksmuose, vaikų darbą, narkotikų vartojimą ir seksualinį išnaudojimą.

- Vaikas turi teisę būti apgintam nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens.

- Vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą.

- Vaikas turi teisę būti apsaugotam nuo ekonominio išnaudojimo ir nuo bet kokio darbo, kuris gali būti pavojingas jo sveikatai arba trukdyti jam mokytis, gali kenkti jo sveikatai ir fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam bei socialiniam vystymuisi (Vaiko teisių konvencija, 1989).

Dalyvavimo teisės leidžia vaikams dalyvauti bendruomenės ar valstybės veikloje. Tai – laisvė reikšti savo nuomonę, pasisakyti apie tai, kas svarbu jų gyvenime, dalyvauti taikiuose susirinkimuose. Taip pat tai yra laisvė reikšti savo nuomonę, Tai neturėtų būti supasta, kad pareikšti nuomonę kaip priimti sprendimą pačiam, tai reiškia galimybę daryti įtaką sprendimams (Fact sheet: The right to participation). Vaikai turi galimybę dalyvauti visuomenės veikloje, ruošti atsakingam suaugusio žmogaus gyvenimui.

- Vaikas turi teisę laisvai reikšti savo nuomonę; todėl ši teisė apima laisvę ieškoti, gauti ir perduoti bet kokio pobūdžio informaciją ir idėjas nepaisant sienų žodine: rašytine arba spausdinta forma, meno kūriniais arba kitais vaiko pasirinktais būdais.

- Vaikas turi teisę laisvai reikšti savo pažiūras visais jį liečiančiais klausimais; be to, vaiko pažiūroms, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, skiriama daug dėmesio. Todėl vaikui būtinai suteikiama galimybė būti išklausytam bet kokio jį liečiančio teisminio ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą (Vaiko teisių konvencija, 1989).

1.2. Vaiko teisių apsaugos sistema Lietuvoje

Pačias pagrindines žmogaus, o kartu ir vaiko teises saugo aukščiausią juridinę galią turintis dokumentas - Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 metais. Skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ įtvirtintos pagrindinės žmogaus pilietinės, politinės, asmeninės teisės ir laisvės. Vaikas turi Konstitucijoje įtvirtintas teises į gyvybę sveikatą laisvę, asmeninę neliečiamybę, normalų fizinį, protinį, dvasinį ir socialinį vystymąsi. 38 straipsnyje yra teigiama, valstybė įsipareigoja saugoti ir globoti šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. 41 straipsnyje apibrėžiama, kad asmenims iki 16 metų mokslas privalomas.

Lietuvoje vaiko teisių apsaugos klausimai buvo pradėti giliau analizuoti po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Vaikas pradedamas gerbti kaip asmenybė, kaip pilnavertis visuomenės narys. Susidomima ir vaiko teisėmis, jų apsauga. Dėmesio vaiko teisėms buvo skiriama

ir anksčiau, tačiau vaiko teisių klausimai buvo siejami tik su nepilnamečių teisės pažeidėjų elgesiu, jo priežastimis, rūpintis prevencija.

1992 metais Lietuvoje pasirašyta ir 1995 metais ratifikuota Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (1992). Tai reiškia, kad vaiko teisių įgyvendinimas yra apibrėžiamas ir ginamas Lietuvos Respublikos įstatymų. Valstybė prisiima atsakomybę už Vaiko teisių konvencijos vertybių ir principų įgyvendinimą, įsipareigoja užtikrinti vaiko teises administracinėmis, teisinėmis, edukacinėmis ir kitokiomis priemonėmis.

1994 metais Lietuvoje pradėta kurti Vaiko teisių apsaugos tarnybų sistema. 1996 metais kovo 14 d. priimtas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, numatantis pagrindines vaiko teises, laisves ir pareigas (1996). Kartu šio įstatymo 5 straipsnio 2 dalis nustatė, kad sprendžiant kilusius ginčus, kai įstatymai arba kiti teisės aktai kitaip negu šis įstatymas reguliuoja santykius, susijusius su vaiko teisėmis, laisvėmis bei jų apsauga, taikomas šis įstatymas. Taigi vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko interesų viršenybės principu. Šio įstatymo 34 straipsnio 1 punkte nustatyta, kad vaikas turi teisę į mokslą, kuris ugdytų jo bendrą kultūrinį išprusimą, intelektą, sugebėjimus, pažiūrą, dorovinę bei socialinę atsakomybę, sudarytų sąlygas asmenybei vystytis.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997-2000 metų veiklos programoje svarbią vietą užėmė vaiko teisių ir laisvių stiprinimo programa. 2000 metais priimtas LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas. Jo esminis tikslas yra sudaryti teisinę prielaidą, leidžiančią užtikrinti Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos ir kitų su vaiko teisių apsauga susijusių teisės aktų nuostatų įgyvendinimą Lietuvoje, taip pat kontroliuoti valstybinių, nevalstybinių institucijų bei organizacijų ir privačių asmenų veiklą, dėl kurios gali būti pažeidžiamos vaiko teisės. 2001 metais įsteigta Vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga. 2000 m. įsteigta įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2002 metais patvirtinta įvaikinimo apskaita Lietuvoje. LR Baudžiamasis kodeksas reglamentuoja nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės, procesinių teisių ir garantijų, jiems paskirtų bausmių atlikimo klausimus.

LR Civilinio kodekso 3 knyga Šeimos teisė (2002) nustato tėvų ir vaikų tarpusavio teises ir pareigas. Šio kodekso 3.155 straipsnyje įtvirtinta teisinė tėvų valdžios esmė ir trukmė - vaikai iki pilnametystės yra prižiūrimi tėvų. Šiame įstatyme įvardintos tėvų teisės ir pareigos, būtinos vaikui išauginti ir būdingos šeimos santykiams. Tėvų valdžia gali būti suprantama ir kaip teisė, ir kaip pareiga, todėl jie turi ne tik teisę bet ir pareigą įgyvendinti tėvų valdžią. Pagrindinės tėvų valdžios

nuostatos yra glaudžiai susiję su vaiko teisėmis. Kadangi vaikų teisių užtikrinimu rūpinasi jų tėvai, todėl tėvų valdžia turi būti orientuota į vaiko teisių įgyvendinimą.

2002 m. kovo 27 d. patvirtinti Vaiko globos organizavimo nuostatai. Siekiant užtikrinti vaikų teisių apsaugą ir išspręsti kai kurias problemas (nepriežiūros, smurto, narkotikų ir alkoholio vartojimo ir pan.) patvirtinamos ir įgyvendinamos tęstinės programos, kurias kartu įgyvendina Vyriausybės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos. 2002 m. patobulintas LR vaiko teisių pagrindų įstatymas, patvirtinti Bendrieji vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatai. Pagal šiuos nuostatus savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnybos įgyvendina pagrindines vaiko teisių konvencijos nuostatas, vykdo vaiko teisių apsaugą, gina vaiko teises ir teisėtus interesus.

2002 metų gegužės 11 d. vyko Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos specialioji sesija vaikams, kurioje dalyvavo ir Lietuvos delegacija. Baigiamojoje deklaracijoje patvirtintas šalių įsipareigojimas plėtoti ir ginti vaiko teises bei gerovę, kurti „vaikams tinkamą pasaulį“, parengti valstybių politikos strategijas bei veiksmų planus, kad būtų įgyvendinti šie tikslai. 2005 m. vasarį LR Vyriausybė pritarė Vaiko gerovės valstybės politikos strategijai ir patvirtino jos įgyvendinimo priemonių planą, kur išskiriamos būtiniausios permainingos sritys - vaikui ir šeimai reikalingų paslaugų tinklo kūrimas ir jo kokybės gerinimas, institucijų bendradarbiavimo stiprinimas.

2003 m. gegužės 20 d. LR Seimas patvirtino Vaiko gerovės valstybės politikos koncepciją, paremtą Europoje taikomomis pagrindinėmis vaiko gerovę nusakančiomis nuostatomis - vaiko teisė į apsaugą, aprūpinimą ir dalyvavimą. Koncepcijos 2 dalyje įvardinamos pagrindinės Vaiko gerovės problemos Lietuvoje. Pažymima, kad Lietuvoje plačiai paplitusi vaikų nepriežiūra, daug apleistų ir patiriančių smurtą vaikų, nuolat didėja savo vaikais nesugebančių pasirūpinti šeimų skaičius, tai pat didėja valstybės globojamų vaikų skaičius, daug probleminių šeimų, kurios nesugeba pasinaudoti socialinės apsaugos garantijomis vaiko geresniam gyvenimui ir kt. (2003). Šioje koncepcijoje numatomi ir vaiko gerovės įgyvendinimo siekiai.

Nepaisant didėjančio valstybės dėmesio vaikui, ir jo teisių užtikrinimui, Lietuvoje yra dar labai daug problemų šioje srityje. Esant tokiai situacijai būtinas didesnis dviejų svarbiausių institucijų, ugdančių vaiką – šeimos ir mokyklos - bendradarbiavimas užtikrinant vaiko teisių mokymą mokykloje.

1.3. Vaiko teisė į mokslą

Mokytis yra prigimtine kiekvieno žmogaus teisė.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) 26 straipsnis skelbia:

1. Kiekvienas turi teisę į mokslą.
2. Mokslas yra skirtas tam, kad visais atžvilgiais būtų ugdoma žmogaus asmenybė

ir kad būtų didinama pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms.

Vienas pirmųjų dokumentų, kuriame paminėta vaiko teisė į mokslą, buvo Vaiko teisių deklaracija (1959). Ji nurodė principus, kuriais vadovaujantis turi būti numatytos pripažįstamų vaiko teisių gynimo priemonės.

Vaiko teisių deklaracijos (1959) 7 principas skelbia:

1. Vaikas turi teisę gauti išsimokslinimą, kuris bent jau pradiniuose etapuose turi būti nemokamas ir privalomas. Jis turi gauti tokį išsimokslinimą, kuris ugdytų jo bendrą kultūrinį išprusimą ir kurio dėka jis galėtų vienodų galimybių pagrindu ugdyti savo gebėjimus, pažiūras, dorovines bei socialinės atsakomybės jausmą ir tapti naudingu visuomenės nariu.

2. Kiek įmanoma rūpintis vaiko interesais – tai pagrindinis principas tiems, kas atsako už jo lavinimą ir mokymą; pirmiausia ši atsakomybė tenka vaiko tėvams.

3. Vaikas turi turėti visas galimybes žaisti ir linksintis; žaidimų ir pramogų tikslai turėtų būti tie patys, kaip ir mokslo; visuomenė ir valdžios organai turi stengtis, kad ši teisė būtų įgyvendinta.

Vaiko teisių konvencija (1995) įpareigojo valstybes gerbti bei garantuoti visų vaikų teises ir vengti bet kokio diskriminavimo.

Vaiko teisių konvencijos (1995) 28 straipsnis skelbia:

1. Valstybės dalyvės pripažįsta vaiko teisę mokytis ir siekia palaipsniui šią teisę įgyvendinti lygių galimybių pagrindu.

2. Valstybės dalyvės skatina ir plėtoja tarptautinį bendradarbiavimą mokslo klausimais siekdamos prisidėti prie tamsumo ir neraštingumo visame pasaulyje panaikinimo ir sudaryti galimybę naudotis mokslo ir technikos žiniomis ir šiuolaikiniais mokymo metodais.

Taip pat 29 straipsnis skelbia:

1. Valstybės dalyvės susitaria, kad vaiko lavinimo tikslas turi būti:

a) Kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus. (Jungtinių tautų vaiko teisių įgyvendinimo vadove (2009) pabrėžiamas į vaikus orientuotas švietimas, kurio pagrindinis tikslas – ugdyti kiekvieno vaiko asmenybę, gebėjimus ir galias, pripažįstant išskirtines kiekvieno vaiko savybes, interesus, galimybes, mokymosi reikmes).

b) Ugdyti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, taip pat principams, paskelbtiems JTO įstatuose. (Jungtinių tautų vaiko teisių įgyvendinimo vadove (2009) teigiama, kad mokyklų administravimo sistemos, elgesio kodeksai ir mokymo metodai taip pat turėtų remtis Konvencijos principais. Į vaikų nuomonę ir elgesį reikėtų atsižvelgti ne tik klasėje, bet ir kitur).

c) Parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje. Jungtinių tautų vaiko teisių įgyvendinimo vadove (2009) teigiama, kad šis švietimo tikslas yra labai svarbus, nes pabrėžia, kad mokyti reikia ne tik „akademinių“ dalykų, bet ir tų, kurie susiję su sveikata, lytiniu švietimu, politika, biudžeto sudarymu, pilietiškumu ir socialiniais santykiais. Svarbiausia, kad moksleiviai jaustų tiesioginį ugdymo ryšį su gyvenimu, nes kitaip jie tampa abejingi, neišlaiko egzaminų ir meta mokyklas.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (1996) 34 straipsnis skelbia vaiko teises į mokslą:

1. Vaikas turi teisę į mokslą, kuris ugdytų jo bendrą kultūrinį išprusimą, intelektą, sugebėjimus, pažiūras, dorovinę bei socialinę atsakomybę, sudarytų sąlygas asmenybei vystytis.

2. Kiekvienam vaikui turi būti užtikrintos galimybės išmokti gerbti tėvus, auklėtojus, mokytojus, kitus žmones, savo gimtąją, valstybinę kalbą ir kultūrą, kitas kalbas ir kultūras, gamtą, pasiruošti savarankiškam gyvenimui, darbui ir tapti naudingą visuomenės nariu.

35 straipsnis nurodo Vaiko teisės į mokslą garantijas.

1. Vaiko teisę į mokslą garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, Švietimo įstatymas, šis ir kiti įstatymai bei teisės aktai.

2. Lietuvos Respublikoje įgyvendinamos šios vaiko teisės į mokslą pagrindinės garantijos:

1) Mokslas vaikams iki 16 metų yra privalomas.

2) Atsižvelgdami į vaiko amžių ir jo išsilavinimo lygį, tėvai arba kiti teisėti vaiko atstovai turi teisę parinkti švietimo įstaigą, mokymosi formą bei metodus pagal vaiko protines ir fizines galias, įsitikinimus bei gabumus. Sprendžiant šį klausimą, atsižvelgiama į vaiko nuomonę.

3) Kiekvienas vaikas turi teisę į nemokamą mokymą valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose.

4) Tėvai ir kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti sąlygas vaikui įgyti privalomą išsilavinimą arba galimybę mokytis iki 16 metų. Asmenys, nevykdantys šio reikalavimo, atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 46 straipsnis (2011) nurodo, kad

1. Kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis, užsienietis, turintis teisę nuolat ar laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, turi teisę mokytis, įgyti išsilavinimą ir kvalifikaciją.

2. Valstybė imasi priemonių, kad kiekvienas vaikas Lietuvoje mokytųsi pagal pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo programas.

3. Kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui, užsieniečiui, turinčiam teisę nuolat ar laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, valstybė garantuoja:

1) pradinį, pagrindinį ir vidurinį ugdymą;

2) aukštojo mokslo studijų arba profesinio mokymo, suteikiančio pirmąją kvalifikaciją, programų prieinamumą.

4. Mokinys, nutraukęs mokymąsi ar studijas, teisės aktuose ar sutartyse nustatyta tvarka gali jas atnaujinti toje pačioje ar kitoje mokykloje.

5. Asmeniui, įgijusiam pagrindinį ar vidurinį išsilavinimą ir pageidaujančiam geriau pasirengti toliau mokytis, sudaromos sąlygos mokytis pageidaujamų bendrojo ugdymo dalykų ir pasitikrinti mokymosi pasiekimus švietimo ir mokslo ministro nustatyta tvarka.

6. Lietuvos gyventojai turi teisę mokytis kitose užsienio valstybėse. Ši teisė įgyvendinama asmens iniciatyva, jos garantijas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai arba tarptautiniai susitarimai.

Visi aukščiau išvardinti dokumentai apibrėžia vieną svarbiausių žmogaus pareigų ir teisių – mokytis. Švietimo tikslai yra šie:

Švietimo tikslas yra išugdyti kiekvienam asmeniui vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doru, siekiančiu žinių, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusiu žmogumi, išlavinti dabartiniam gyvenimui svarbius jo komunikacinius gebėjimus. perteikti asmeniui tautinės ir etninės

kultūros pagrindus, laiduoti sąlygas asmens brandžiai tautinei savimonei, dorovinei, estetinei, mokslinei kultūrai, pasaulėžiūrai formuotis, taip pat garantuoti tautos, krašto kultūros tęstinumą, jos tapatybės išsaugojimą, nuolatinį jos vertybių kūrimą. Pasak L. Jovaišos (2002), ugdymas, rengiantis žmogų sociumo gyvenimui, turi turėti sociumo poreikių sąlygojamą tikslą: plėtoti santarvės ir demokratijos, darbo ir ekonomikos, socialinės veiklos ir santykių žinias ir kompetenciją.

Tam, kad šis siekis būtų įgyvendintas, reikia ugdyti tokią žmonių kartą, kuri žinotų savo teises ir pareigas, gerbtų aplinkinius.

1.4. Vaiko teisių mokymo integravimas į ugdymo procesą

Viena svarbiausių institucijų, žmogaus gyvenime yra mokykla. Joje ir mokoma(si), ir ugdoma, įgyjama įgūdžių, įvairių patirčių ir perteikiamos gyvenimo tiesos. Pasak A. Adler (2003), mokykla - tai institucija, kurios neaplenkia nė vienas vaikas. Ypatingas dėmesys skiriamas mokyklos saugumui, jaukiai aplinkai, tarpusavio pagarbai. Pastaruoju metu mokyklai yra teikiami didesni reikalavimai: ugdymo proceso metu reikia stengtis kompensuoti vaiko raidos nesėkmes, ištaisyti auklėjimo šeimoje trūkumus ir klaidas. Tokie reikalavimai keliami mokytojams, mokymo programoms, dalykams ir jų integracijai, vadovėliams, nepamokinei veiklai.

Mokykloje vaikas susiduria su kitokia aplinka, reikalavimais, mokomojo dalyko medžiaga. Vaikas, prisiimdamas mokinio vaidmenį, kartu įgyja naujas, bendras visiems mokiniams teises ir pareigas.

Pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (1992) reikalavimus, drausmė mokykloje turi būti palaikoma tik metodais, kurie atspindi pagarbą vaiko orumui.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (1996) 49 straipsnyje teigiama:

1. Vaiką, vengiantį atlikti savo pareigas, už drausmės pažeidimus tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai gali atitinkamai drausminti savo nuožiūra, išskyrus fizinį ar psichinį kankinimą, kitokį žiaurų elgesį, vaiko garbės ir orumo žeminimą.

2. Vaikui už mokymo, auklėjimo (globos) įstaigos vidaus tvarkos taisyklių ir mokinio elgesio normų pažeidimus gali būti taikomos drausminės auklėjamojo poveikio priemonės: pastaba, papeikimas, griežtas papeikimas, atitinkamas elgesio įvertinimas, kitos įstatymų nustatytos poveikio priemonės.

3. Vaikui už nuolatinis ir piktybinius teisėtvarkos pažeidimus, taip pat už pavojingos (nusikalstamos) veikos padarymą, jeigu dėl jo amžiaus, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių negalima taikyti administracinės ar baudžiamosios atsakomybės.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 46 straipsnyje (2011) pateikiamos tokios mokinio teisės:

- 1) nemokamai gauti informaciją apie veikiančias mokyklas, švietimo programas, mokymosi formas;
- 2) pagal savo gebėjimus ir poreikius mokytis mokykloje, savarankiškai mokytis ir įgyti išsilavinimą, kvalifikaciją;
- 3) sulaukęs 14 metų, savarankiškai pasirinkti dorinio ugdymo (tikybos arba etikos) programą;
- 4) gauti geros kokybės švietimą;
- 5) pasirinkti formaliojo švietimo programas papildančius ir jo saviraiškos poreikius tenkinančius šių programų modulius, pasirenkamųjų dalykų programas, kursus;
- 6) į psichologinę, specialiąją pedagoginę, specialiąją, socialinę pedagoginę pagalbą, profesinį orientavimą ir švietimo informacinę pagalbą, sveikatos priežiūrą mokykloje, informaciją apie savo pasiekimų vertinimą ir kitą su mokymusi susijusią informaciją;
- 7) mokytis savitarpio pagarba grįstoje, psichologiškai, dvasiškai ir fiziškai saugioje aplinkoje, turėti higienos reikalavimus atitinkančius mokymosi krūvį ir aplinką;
- 8) į nešališką mokymosi pasiekimų įvertinimą;
- 9) dalyvauti mokyklos savivaldoje;
- 10) įstatymų nustatyta tvarka ginti savo teises;
- 11) naudotis kitomis Profesinio mokymo įstatymo ar Neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymo ir kitų įstatymų nustatytomis teisėmis.

Taip pat pažymima, kad su mokinio teisėmis turėtų būti susipažinusi visa mokyklos bendruomenė. Mokytojai turi pripažinti mokinių teisių svarbą šiuolaikinėje visuomenėje.

To paties įstatymo 49 straipsnis nustato mokytojo teises ir pareigas, tarp kurių yra:

- dirbti savitarpio pagarba grįstoje, psichologiškai, dvasiškai ir fiziškai saugioje aplinkoje, turėti higienos reikalavimus atitinkančią ir tinkamai aprūpintą darbo vietą;
- užtikrinti ugdomų mokinių saugumą, geros kokybės ugdymą;
- ugdyti tvirtas mokinių dorovės, pilietines, tautines ir patriotines nuostatas, pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui laiduoti mokinių asmenybės galių plėtotę, suprantamai ir aiškiai, taisyklinga lietuvių kalba perteikti ugdymo turinį, kai teisės aktais nustatyta, kad atitinkamas ugdymo turinys perteikiamas lietuvių kalba;
- gerbti mokinį kaip asmenį, nepažeisti jo teisių ir teisėtų interesų.

Vaikų ir mokinių teises yra tarpusavyje glaudžiai susijusios ir mokykla privalo užtikrinti, kad būtų užtikrintas jų vykdymas.

Žmogaus teisės visuomenėje formuoja santykius tarp žmonių, žmogaus santykį su pačiu savimi ir su aplinka. Pasak N. Letukienės, L. Deveikio (1995), žmogaus teisės tampa visų kitų vertybių pagrindu, atramos tašku. Štai kodėl reikia kalbėti apie vaikų ir žmogaus teises kuo anksčiau.

Ž. Jonynienės, A. Juodaitytės (2006), atliktas tyrimas parodė, kad vaikai stipriai besikeičiančioje visuomenėje išskirtinai sureikšmina savo teises. Žmogaus teisių mokymo mokykloje priešininkai teigia, kad žmogaus teisės yra pernelyg sudėtingos nesubrendusiems protams, žmogaus teisės per daug pabrėžia teises ir per mažai dėmesio skiria pareigoms, žmogaus teisių problemos yra ilgalaikės, sudėtingos ir dažnai neišsprendžiamos (Kairienė, Dzindzalietienė, 2008).

Žmogaus teisių mokymo mokykloje šalininkai pateikia tokius argumentus:

- Žinoti pagrindines teises ir laisves – tai teisė įgyta gimstant, ir su ja mokyklose turėtų susipažinti visi jauni žmonės, tai sudėtinė teisinės sistemos dalis.

- Žmogaus teisės padeda kurti vertybių sistemą, į kurią orientuojasi šiuolaikinė visuomenė, egzistuojanti daugybės kultūrų ir tikėjimų pasaulyje.

Mokyti vaiką jo teisių – tai visapusiškai jį ugdyti kaip asmenybę, padėti jam harmoningai vystytis, integruotis į socialinę ir kultūrinę aplinką. Vaiko teisių mokymas, jų įgyvendinimas, nėra vien supažindinimas su jas apibrėžiančiais dokumentais, žinių perteikimas. Tai platesnė sąvoka nei konvencijos straipsnių aiškinimas. Mokymo paskirtis yra ugdyti asmenybę, kuri suvokia jo paties, kaip vaiko ir apskritai žmogaus teisių esmę, kuri nori gyventi taip, kad būtų įgyvendintos jo ir kitų žmonių teisės.

Vaikas gali suvokti ir žinoti savo teises, tačiau tai nereiškia, kad jis išsiugdys tokias nuostatas ir įpročius, kurie užtikrins teisingą savo ir kitų žmonių teisių įgyvendinimą. Supratimo apie vaiko teises ir jų įgyvendinimo pamatą sudaro elementarių žinių suteikimas, elgesio įgūdžių ir įpročių lavinimas, tinkamų nuostatų, vertybių sistemos, charakterio savybių ugdymas (Vaiko teisių nagrinėjimo pradinėse mokykloje metodika, 1999). Tam, jog vaikas gerai suvoktų savo teises, pirmiausia reikia, kad suvoktų kiekvieno žmogaus unikalumą ir visų žmonių lygiateisiškumą. Taip pat jam reikia diegti toleranciją, pakantumą, pagarbą sau ir kitiems, empatiškumą. Vaiką reikia skatinti pastebėti problemas ir jas spręsti. Neužmiršti akcentuoti, kad yra ne vien teisės, bet ir pareigos, atsakomybė, kad visos trys yra glaudžiai susijusios. Privalu vaikui diegti tinkamą elgesį, jo

taisykles, mokyti elgtis žmonių grupėje, spręsti konfliktus. Bendraamžiai labai paveikia visą paauglio socialinį gyvenimą, todėl kartais yra kalbama apie paaugliams būdingą atskirą kultūrą (Antidiskriminacijos, tolerancijos ir pagarbos kitam ugdymas, 2011). Siekimas įgyvendinti savo teises neturi supriešinti jo su bendraamžiais ir ar kitais žmonėmis, kaip tik turi padėti siekti darnių, šiltų santykių grupėje.

Vaiko aplinka yra jo patyrimo šaltinis. G. Navaitis (1998) teigia, jog supažindinant ir mokant žmogaus teisių, ypač svarbi aplinka, kurioje auga ir formuojasi vaiko asmenybė, mokinių ir mokytojų, pačių mokinių tarpusavio santykiai. Svarbu sukurti tolerantišką, paremtą abipusiu pasitikėjimu ir pagarba aplinką. Be to joks mokymas nepasieks savo tikslo. Jeigu mokyklos aplinka nebus palanki vaiko teisių mokymui, nebus laukiamų rezultatų, galima pasiekti priešingą efektą. Juk vaikas ugdomas ne tik mokykloje, bet ir šeimoje, draugų tarpe, todėl svarbu siekti, kad elgesio normos, vertybės, nuostatos diegiamos mokykloje, šeimoje ir bendruomenėje nebūtų prieštaringos ir derėtų.

Į mokyklą susirenka vaikai su skirtingomis patirtimis: aprūpinti ir laimingi, patiriantys smurtą, pažeminimus ar nepriteklių šeimoje, gatvėje ar toje pačioje mokykloje. Pedagogo pareiga atpažinti tokius vaikus, juos suprasti ir padėti. Ypatingai sunki ir sudėtinga užduotis mokytojui ar kitam suaugusiam žmogui, suprasti pažemintą, atstumtą ar blogai pasielgusį vaiką, jam padėti, o ne bausti, kaltinti jį už tai, kad jis nesugeba ar yra bejėgis susidoroti su jį užgriuvusiomis problemomis šeimoje ar mokykloje ir todėl yra priešiška nusiteikęs prieš visus ir jį supančią aplinką. Dauguma mokytojų į mokinių konfliktišką elgesį linkę reaguoti taip pat konfliktiškai: bausti, grasinti, informuoti tuos, kurie gali nubausti mokinį. Labai mažai pedagogų spręsdami konfliktus pirmenybę teikia bendravimo stiliaus pakeitimui, tarpusavio supratimo siekimui.

G. Sakalauskas (2000) akcentuoja, kad ginant vaiko teises būtina skatinti ir patį vaiką priiimti atsakomybę už savo elgesį. Vaiko teisių gynimas negali virsti vien tik teisių propagavimu, nes vieno asmens teisė reiškia kito žmogaus pareigą. Taigi mokant vaiko teisių, kartu reikia mokyti ir pareigų, kitaip bus pažeista žmogaus teisė į orumą, t.y. vaikas, neturėdamas ar nenorėdamas priiimti pareigų, pažeis kito žmogaus teises.

Mokykloje vykdoma pamokinė ir nepamokinė veikla. Pastaroji labiau orientuota į meninį, sportinį ugdymą, be to, kiekvienas mokinys turi žinoti savo, kaip vaiko, žmogaus teises, tad švietimas turi būti vykdomas pamokų metu.

1.4. 1. Vaiko teisių įgyvendinimo pamokoje veiksniai

V. Jakavičius, A. Juška (1996) teigia, kad pamokos struktūra užtikrina geriausias sąlygas teorinėms žinioms perteikti, jas įtvirtinti, organizuoti savarankišką moksleivių darbą, formuoti mokėjimo įgūdžius, tikrinti ir vertinti. Pamokos metu galima kryptingai ugdyti mokinių intelektą, jų humanistinius idealus, moralę, ką duoda vaiko teisių mokymas bei išmanymas.

Vaiko teisių bendrojo lavinimo pagrindinėje mokykloje galima mokyti įvairiai:

- kaip atskiro dalyko. Tokiu atveju moko kvalifikuotas mokytojas, kuris turi susidaręs programą, o pamoka įrašyta į tvarkaraštį.
- kaip dalis kurio nors specialaus dalyko – pilietinio ugdymo ar etikos.
- vaiko teisių mokymas integruojamas į įvairių dalyko programas.

Pirmasis būdas šiuo metu yra nerealus, kadangi mokiniai turi maksimalų mokymosi krūvį. Be to, vargu, ar atsirastų mokytojų, gebančių deramai mokyti šio dalyko. Šio dalyko visapusiškam ir nuosekliam dėstymui reikalingas kvalifikuotas mokytojas, turintis teisinį išsilavinimą. Atsižvelgiant į pastarojo meto švietimo padėtį, kai dėl lėšų taupymo ir prastos demografinės padėties yra uždaromos mokyklos, mažinamas mokytojų skaičius, naujoms disciplinoms ir jų kvalifikuotų mokytojų darbo vietų sukūrimui neskiriama lėšų.

Antruoju atveju mokyti vaiko teisių yra paprasčiau, kadangi pilietinio ugdymo ir etikos programos yra glaudžiai susijusios su žmogaus teisėmis. 2011–2013 metų Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendruosiuose ugdymo planuose (2006) nurodyta, kad 9-10 klasių konkrente pilietiškumo pagrindų pamokoms skiriama 70 valandų. Dorinio ugdymo (etikos) kiekviename konkrente taip pat vidutiniškai po 70 valandų.

Vaiko teisių galima mokyti ir integruojant į įvairių dalykų programas. Atnaujintose Bendrosiose programose (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008) pažymima, kad tinkama ugdymo turinio integracija sudaro daugiau galimybių priartinti mokymąsi prie gyvenimo, plėtoti bendrąsias mokinių kompetencijas, pritaikyti užduotis pagal mokinių poreikius, polinkius ir galias, išvengti kartojimosi ir didelių mokymosi krūvių. Mokytojams rekomenduojama susipažinti su kitų ugdymo srities dalykų programomis ir ieškoti galimybių integruoti ugdymo turinį pirmiausia ugdymo srityje ir su kitais dalykais. Integracija - kartu ir prieinamiausias, ir sudėtingiausias būdas mokyti vaiko teisių. Prieinamiausias todėl, kad kiekvieno dalyko temoje galima rasti temų, susijusių su vaiku ir jo poreikiais. Sudėtingiausias dėl to, kadangi reikia skirti

pamokos dalį dalykų integracijai, o ugdymo turinys ir reikalavimai pamokai ir jos tikslams nuolat didėja, tad aptarti vaiko teisių dažniausiai nelieka laiko arba tai daroma netinkamai.

Lietuvių (gimtosios) kalbos pamokose vyksta ne tik bendrųjų ir dalykinių, bet ir visų bendrųjų kompetencijų integracija. Pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008) įvardijama, jog mokinys, siekdamas būti socialiai aktyvus, gerbia ir toleruoja įvairių kultūrų, socialinių ir amžiaus grupių abiejų lyčių žmones, žino savo teises ir pareigas, suvokia save kaip bendruomenės ir visuomenės narį. Konstruktiviai bendradarbiauja siekdamas bendro tikslo, geba valdyti konfliktus, kuria ir palaiko draugiškus santykius, atjaučia kitus ir jiems padeda. R. Bulotas (2003) pastebi, kad gimtosios kalbos pamokos padeda puoselėti asmens, žodžio laisvę, pagrįstą dorovine atsakomybe.

Jaukumas, saugumas, bendradarbiavimo nuotaika, bendras siekis tobulinti save ir aplinką padeda nusiteikti darbui ir paskatina elgtis harmoningai su aplinkiniais. Reikia leisti mokiniui pasijausti svarbiu, pripažinti jo asmenį, nuomonę, pažiūras. Tarpusavio supratimas, pagarbus elgesys, atsakomybė turi vyrauti klasės mikroklimatė, kad būtų galima ugdyti vaiko savimonę.

Tam, kad mokinys būtų supažindintas su vaiko teisėmis ir tai turėtų efektą, reikalingas tinkamas, geras klasės klimatas ir aplinka, pasirengęs tam klausimui mokytojas. Mokytojas, siekiantis išaiškinti mokiniams vaiko teises, turi būti pasirengęs teoriškai, be to, jis turi būti geras pedagoginio proceso organizatorius. Savo asmeniu, charakterio bruožais, elgesiu jis turi būti pavyzdys aplinkiniams. Mokytojas turi suvokti, kad vaiko teisių įgyvendinimas yra dalis kito asmenybės kūrimas – atsakingos, savarankiškos, demokratiškos, gebančios prisiimti ir įgyvendinti savo teises. Mokytojas privalo pasirinkti geriausiai mokymo tikslams tinkamus metodus atsižvelgdamas į mokinių amžių, psichologines savybes, mokymosi rezultatus ir kt. (Petrulytė, 2009). Ugdytojas privalo žinoti vaiko teises, suvokti jas, būti susipažinęs su jų istorija, svarbiausiais dokumentais, įstatymais, galimybėmis padėti vaikui. Svarbu, kad mokytojas atsižvelgtų į vaiko poreikius. Pasak G. Merkio (2006), mokytojas yra vienas centrinių ugdymo proceso socialinių veikėjų.

Ž. Jonynienė (2000) teigia, kad vaiko teisių mokymas pamokos metu turėtų būti siejamas su dabarties aktualijomis, mokinių interesais, mokiniams artima aplinka. Ryšiai su gyvenimiška aplinka paverčia mokymąsi patirtimi, jis „įtraukia“ visą asmenį, todėl yra gilesnis, ilgiau išliekantis atmintyje. Kiekvienas individas yra savitas, originalus ir natūraliai siekiantis atrasti save savo originalume. Lygiai tiek pat kiekvienas individas siekia atrasti savo vietą didesnėje struktūroje - visuomenėje - kurios sudedamoji dalis jis yra.

Literatūros pamokose galimi įvairūs teksto skaitymo ir nagrinėjimo metodai. Metodinėje medžiagoje lietuvių kalbos (gimtosios) mokytojams pateikiami konkretūs pavyzdžiai, kaip per pamokas tikslingai taikyti įvairias mokymosi strategijas, ugdyti bendrąsias kompetencijas ir esminius gebėjimus. Ypač daug dėmesio skatinama skirti integracijai, kadangi darbas tuo pačiu metu su įvairių sričių žiniomis padeda giliau suprasti kalbą, simbolius, tekstus, kuriais tos žinios išreiškiamos. Integruojant kitus dalykus mokinys įgyja ir plėtoja požiūrį į tai, ko mokosi, ir kiekvienos temos nagrinėjimas jam įgauna didesnę prasmę. Taigi kompetencijų ugdymas „apverčia“ požiūrį į mokymą: mokiniai įtraukiami į pačių pasirinktos problemos ar situacijos tyrinėjimą, jie skatinami tą problemą analizuoti įvairiais aspektais, o tada paaiškėja, kad prireikia įvairių sričių žinių ir gebėjimų. Taip ir įvyksta integracija: suartėja dalykai, skirtingų dalykų žinios taikomos viename kontekste (Kompetencijų ugdymas, 2012).

Literatūros pamokose yra skaitomi, analizuojami tekstai, kuriuose mokiniai gali atpažinti kasdienes situacijas, jose rasti ne tik žinių, bet ir gyvenimiškų apraiškų. Mokymosi metu atsirandantis vis gilesnis žinių esmės supratimas ir jų naudojimo gebėjimai skatina pasitikėti savimi, o tai daugeliu atvejų gali būti daug svarbesnis vidinės motyvacijos veiksnys nei išoriniai „apdovanojimai“ (balai ir pan.). Anot A. Copley (2009), jei mokytojas pateikė mokiniams įvairių užduočių, jei pakankamai juos skatino, mokiniai energingai įsitrauks į mokymosi procesą. Taip pat prasmingai mokomasi, jei mokymasis vyksta įdomiai, patenkina smalsumą ir yra smagus. Mokiniais daug įdomiau nagrinėti konkrečias situacijas, problemas, kurios siejasi su jų interesais. Konkrečios situacijos ne tik daro temą įdomesnę, bet ir paaiškina teorinius dalykus. Jei mokant keliami probleminiai klausimai, o ne vien pateikiami konkretūs faktai, skatinamas mokinių smalsumas ir domėjimasis dėstomu dalyku.

Mokant vaiko teisių pamokoje rekomenduojama naudoti grupinės veiklos metodus: žaidimą, diskusiją, vaidybines situacijas. Taip mokoma mokinius bendradarbiauti, planuoti, dalytis, kurti bendrą veiklą, išklausti ir gerbti vienas kitą, taigi kartu mokant nepažeisti kito žmogaus teisių. Gerbti vaiko ir kito asmens nuomonę ir skatinti išlaikyti ją, nepasiduoti spaudimui diskusijoje – sunkus uždavinys tiek mokytojui, tiek vaikui. Tačiau literatūros pamokoje aktyvieji metodai gali netikti, kadangi teksto skaitymas ir analizė reikalauja susikaupimo. Pokalbis, diskusija – vieni iš priimtinausių formų šio dalyko mokyme.

Pokalbiuose apie grožinius tekstus mokytojas, norintis integruoti vaiko teisių mokymą, turi suderinti jį su literatūriniu mokymu: pabrėžti visuotinį literatūros turinį, situacijų universalumą, galimybę pažinti save ir kitus. Mokytojo vadovaujami mokiniai gali aptarti veikėjų būsenas, poelgių

motyvus ir pasekmes, aiškintis, kokius dalykus kūriniai laikomi vertingais, svarbiais, lyginti kūrinio vertybes su savosiomis. Mokiniai skatinami aptarti ne tik skaitomų tekstų turinį, bet ir raišką, suprasti skirtumą tarp kas pasakyta ir kaip pasakyta. Mokytojas, aptardamas konkrečius pavyzdžius, turi paaiškinti mokiniams, kad tekstuose yra daug tiesiogiai nepasakytų dalykų, kuriuos skaitytojas turi pats suprasti, padaryti tam tikras išvadas remdamasis patirtimi, žiniomis apie pasaulį, tam tikrų literatūrinių susitarimų išmanymu, skaitomo teksto visuma.

1.4.2. Vadovėlis kaip metodinė priemonė pedagoginiu, psichologiniu ir edukaciniu požiūriu

Mokomieji leidiniai perteikia sistemingas mokslinio bei taikomojo pobūdžio žinias patogiai mokyti forma. Vadovėlis – tai leidinio tipas, kuriame laikomasi sistemos, išdėstytas tam tikras dalykas ar jo dalis, kuris atitinka mokymo programą ir yra oficialiai patvirtintas.

LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymu patvirtintas Mokyklų aprūpinimo bendrojo lavinimo dalykų vadovėliais ir mokymo priemonėmis tvarkos aprašas (2009). Šiuo aprašu buvo nustatyta vadovėlio paskirtis, pagrindinės funkcijos ir reikalavimai, apibrėžta mokymo priemonių samprata, vadovėlio turinio vertinimas, specialiųjų poreikių mokiniams pritaikyto vadovėlio ir specialiųjų mokymo priemonių vertinimas, vadovėlių ir mokymo priemonių įsigijimas.

Vadovėlio paskirtis – padėti mokiniams siekti švietimo ir mokslo ministro patvirtintose bendrosiose programose apibrėžtų ugdymo tikslų ir rezultatų, t. y. plėtoti kompetencijas – kurtis vertybinių nuostatų sistemą, įgyti reikiamų žinių, gebėjimų, įgūdžių.

Remiantis šiuo aprašu, pagrindinės vadovėlio funkcijos yra šios:

- skatinti mokinio, besimokančio pagal pradinio, pagrindinio, vidurinio ir specialiojo ugdymo programas, mokymosi motyvaciją ir padėti ugdytis vertybines nuostatas, kurios svarbios formuojantis sąmoningą požiūrį į mokymąsi, renkantis tolesnę ugdymosi kryptį ir brandinant asmens dorinę, kultūrinę, tautinę ir pilietinę savimonę;

- sudaryti galimybes plėtoti mokinių bendruosius gebėjimus (mokymosi mokytis, socialinius, komunikacinius, pažintinius, veiklos ir kt.) ir specifinius to dalyko (ugdymo srities) gebėjimus;

- padėti mokiniui įgyti būtinų žinių ir ugdytis supratimą teikiant jam aktualią informaciją: specialiai mokymuisi atrinktą, susistemintą, integruotą ir pritaikytą medžiagą ir nuorodas į kitus informacijos šaltinius.

Pažymima, jog vadovėlis turi atitikti šiuos pagrindinius reikalavimus:

- turi būti skirtas konkrečiam ugdymo turinio koncentrai arba klasei, ugdymo sričiai, integruotam kursui, dalykui arba moduliui;

- turėti skirtą mokyti metodinę sąrangą (medžiagą bendrosiose programose apibrėžtam ugdymo turiniui perteikti, užduotis žinioms ir gebėjimams įgyti, priemonės pažangai ir pasiekimams įsivertinti);

- atitikti pagrindines demokratinės visuomenės ir Lietuvos valstybės vertybes, būti nešališkas lyties, amžiaus grupių, neįgalumo, gebėjimų, socialinės padėties, rasės, etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų atžvilgiu.

- užsienyje išleistas vadovėlis užsienio kalbai mokyti turi atitikti pagrindines demokratinės visuomenės vertybes ir neprieštarauti Lietuvos Respublikos teisės aktams (LR švietimo ir mokslo ministro 2009 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. ISAK-1051).

Šiuo įstatymu nustatoma, jog institucija, kuri atsakinga už vadovėlio turinio vertinimą turi rengti vadovėlio vertinimo kriterijus, sudaryti recenzentų aprašą, užtikrintų, kad vertintojai objektyviai, dalykiškai, be išankstinio nusistatymo, vadovaudamiesi visų leidėjų/teikėjų lygiateisiškumo principu, atliktų savo pareigas ir būtų nešališki leidėjams/teikėjams, teiktų konsultacijas rengimo vadovėlio metu, organizuotų vertintojų mokymus, aptariama vadovėlio pateikimo recenzentams taisyklės, recenzijų pateikimo tvarka, vadovėlio pateikimas Galiojančiam vadovėlių sąrašui ir t.t.

Vadovėlio leidybai numatyti ir higienos reikalavimai. Higienos norma nustato pagrindinius reikalavimus mokyklinio vadovėlio spausdinimui naudojamiems dažams, popieriui, šriftui, teksto išdėstymui, formatui, įrišimui ir svoriui (Lietuvos higienos norma HN 22:2003 „Mokykliniai vadovėliai“, 2003).

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakyme Dėl reikalavimų bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui patvirtinimo (2003) yra apibrėžiamos pagrindinės vadovėlio funkcijos:

- vadovėlis padeda kurti moksleivio vertybinių nuostatų sistemą. Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje naudojamas vadovėlis turi padėti moksleiviui susiformuoti Lietuvos piliečiui patikimus gyvenimo orientyrus, padedančius saugoti, stiprinti savo pilietinį, kultūrinį ir tautinį tapatumą;

- vadovėlis plėtoja moksleivio bendruosius bei dalykinius gebėjimus. Visoms ugdymo sritims ir visiems dalykams skirti vadovėliai turi plėtoti bendruosius asmens gebėjimus (socialinius, komunikacinius, pažintinius, veiklos ir kt.) bei specifinius to dalyko (ugdymo srities) dalykinius gebėjimus;

- vadovėlis padeda organizuoti mokymą(si), ugdymą(si), be to turi skatinti savarankišką - individualų ar grupinį - mokymąsi. Atsižvelgiant į moksleivių amžių, dalyko (ugdymo srities) ypatybes, naudojama tinkamai apgalvota vadovėlio medžiagos sistema, siūlanti mokymosi strategijas ir būdus, pritaikytus įvairiems mokymosi stiliams;

- vadovėlis teikia būtiną mokymuisi informaciją, medžiagą. Vadovėlyje pateikiama specialiai mokymuisi atrinkta, susisteminta, pritaikyta medžiaga, kuri užtikrina būtinos žinių bazės sukūrimą, integruoja įvairių sričių žinias, kreipia į platesnės informacijos šaltinius, supažindina su mokymosi, mąstymo ir komunikavimo būdais ir strategijomis, informaciją pateikia įvairiais būdais (LR ŠMM įsakymas Dėl reikalavimų bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui patvirtinimo, 2003).

Pabrėžiama, jog vadovėlis yra skirtas konkrečiai klasei, amžiaus grupei bei mokymosi metams. Taip pat vadovėlis turi būti:

- integralus, t.y. konkretaus vadovėlio medžiaga derinama su to paties dalyko, ugdymo srities, kitų klasių, amžiaus grupių vadovėliais bei su tos pačios klasės, amžiaus grupės kitų dalykų vadovėliais;

-sistemingas. Vadovėlis turi būti sudarytas remiantis pasirinktais aiškiais didaktiniais principais, turėti aiškią loginę sistemą, o pateikiama medžiaga ir siūlomi metodai remtis mokinių anksčiau įgyta patirtimi bei žiniomis;

- aiškus. Vadovėlio žodinis tekstas yra aiškus, tikslus, glaustas, logiškas, atitinka taisyklingos kalbos reikalavimus ir pagrindinius terminologijos principus;

- vaizdus. Vadovėlyje turi būti tikslingai derinamos žodinė ir vaizdinė (paveikslėliai, reprodukcijos, nuotraukos, lentelės, žemėlapiai ir t.t.) informacija. Žodinis tekstas vaizdu pratęsiamas ir plėtojamas;

- kontekstualus. Vadovėlyje turi būti atsižvelgiama į daugialypį jo naudojimo kontekstą: asmeninį - medžiaga aktuali tada, kai ji susijusi su moksleivio patirtimi ir interesais, jo aplinka, jau pažįstamais reiškiniiais; sociokultūrinį - medžiaga aktuali tada, kai mokinyš įvesdinamas į savo tautos ir valstybės, o kartu ir į civilizacijų, kultūrų kontekstą, atskleidžiant vertybinius jų pagrindus;

- tekstai turi būti prasmingi, prieinami, t.y. atitinkantys mokinių amžių. Tekstuose vaizduojamos situacijos turėtų būti prasmingos, ji turėtų būti jaučiama čia ir dabar, o ne neapibrėžtoje ateityje. Tokios situacijos turėtų mokinius skatinti kūrybiškai mąstyti.

Teigiama, kad pagrindinis vadovėlio vartotojas – mokinys - turi rasti vadovėlyje taisykles ir patarimus, kaip naudotis vadovėliu, turinį, rodykles, literatūros sąrašą. Taip pat vadovėlyje turi būti pateiktos užduočių, pratimų sistemos, padedančios įvaldyti ugdymo(si) tiksluose formuluojamas įvairias kompetencijas bei pateikiami į(si)vertinimo būdai.

Taip pat akcentuojami ir psichologiniai vadovėlio aspektai:

- kalbos stiliaus, sudėtingumo ir šio amžiaus grupės moksleivių ypatumų atitikimas.
- medžiagos orientavimas į mokinių gyvenimo patirtį ir kontekstą.
- tinkamas ir visapusiškas vaizdinės medžiagos panaudojimas.
- dermė su kitais tos srities, klasių, amžiaus grupių vadovėliais.

Taigi tam, jog vadovėlis pasiektų mokinių, autoriai ir leidyklos turi išpildyti nemažai sąlygų. Tačiau pamirštas ir dar vienas svarbus reikalavimas: vadovėlių medžiaga neturi daryti neigiamo poveikio mokinių fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi.

Atrodytų, jog tokia problema nėra aktuali ar net nesvarstyta, nes vadovėlių autoriai renka tekstus, kurie skatintų mokinių pažinti savo gimtąjį kraštą, istoriją, praeitį, ugdytų vaizduotę, kūrybiškumą bei atkreiptų dėmesį į savo asmenybę, aplinkinius, visą pasaulį, tarpusavio santykius. Tačiau vis dėl to vis dažniau tenka susidurti su nuomone ar pastebėjimu, kad vienas ar kitas literatūros kūrinys kelia ne estetinį pasigėrėjimą, bet daro ir neigiamą įspūdį, tekstuose galima įžvelgti žmogaus ir vaiko teisių pažeidimų.

Vienas iš reikalavimų, kad būtų galima mokyti vaiko ir žmogaus teisių, yra mokymo programos ir vadovėlio peržiūra (Основные принципы образования в области прав человека).

Kalbant apie tekstų parinkimą literatūros vadovėliui, verta prisiminti, kad kalba yra pagrindinė masinės komunikacijos priemonė, formuojanti realybės pažinimą, kas labai akcentuojama reikalavimuose vadovėliui. Kalba atvaizduoja mūsų mąstymo formą, yra realybės atvaizdas ir interpretacija, aktyviai dalyvauja realybės pažinimo procese, tačiau negalima priskirti pasaulėžiūros funkcijos;

- kalba – tam tikrų įpročių, įpratimų, elgsenų mechanizmas, galima sakyti, kad žmonių elgesys yra valdomas kalbos;
- atliekant komunikacijos veiksmą yra būtina atsižvelgti į emocinį kontekstą (stereotipas);
- kalbos ženklas, susietas su koku nors išgyvenimu (sąvokos stereotipas), gali sukelti teigiamą ar neigiamą jausmų reakciją, atitinkančią informacijos perteikėjo intenciją ar ne (žodis taip pat turi konotacinį sluoksnį, taigi emocionalių asociacijų kontekstą);

- kalbinis siuntėjo jautrumas pasireiškia ir tinkamu žodžių parinkimu, konotacinių reikšmių nujautimu, atsižvelgimu į grupės, kurią norisi paveikti žodžiu, emocijų išminčių kontekstą (Podgorecki, 2005).

Taigi vadovėlis atlieką svarbų vaidmenį mokymo procese, yra išsamiausias žinių šaltinis mokiniui, kuriame sutelktos didžiausios vertybės, kurias reiktų įsisavinti ir vadovautis.

Literatūros vadovėlių turinys ne tik suteikia estetinį pasitenkinimą, žinių, ugdo meninį skonį, skaitytojo vaizduotę, žodyną, bet gali būti efektyvia priemone mokinius mokyti vaiko teisių, kadangi tekstai pasižymi įtaigumu, situacijos atpažįstamos, kalba pritaikyta ugdytinio amžiui.

2. VAIKO TEISIŲ MOKYMO GALIMYBĖS, REMIANTIS 5-10 KLASIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIAIS

2.1. Tyrimo metodikos ir analizuotų vadovėlių charakteristikos

Tyrimo **tikslas** – pateikti vaiko teisių mokymo galimybes nagrinėjant literatūros vadovėlių tekstus.

Analizė atlikta content analizės metodu.

Analizei naudoti literatūros vadovėliai, skirti 5-10 klasių mokiniams. Bendras vadovėlių skaičius – 14. Tyrimas atliktas naudojant vadovėlius:

- L. Abraitytė (2007). Skaitiniai. Vadovėlis 5 kl. Vadovėlį sudaro 1-oji ir 2-oji knyga. Skyriuose „Kaip arti jūs, protėviai mano“ (tautosaka ir mitologija), „Darbas darbą veja“ (tekstai apie darbus ir dirbančius), „Be namų“ (kūriniai apie Tėvynės netektį), „Po viena saule“ (kūriniai, skirti gamtai), „Mažieji mūsų broliai“ (kūriniai apie gyvūnus), „Gyvenu ne vienas“ (tekstai apie santykius su draugais ir artimaisiais), „Vaikystė – padūkėlė, narsuolė“ (vaikystės nuotyčiai) pateikti tekstai ugdo toleranciją, pagarbą tradicijoms, vertybėms, aplinkiniams, gamtai; moko įveikti socialinę atskirtį, gerbti tėvus, namus.
- L. Abraitytė (2010) Skaitiniai. Vadovėlis 6 kl. Vadovėlio skyriuose „... iki knygos“, „Kaip tie žodžiai susiveda?“, „Knyga, Tėvynė, kalba“, „Knygos – mano stebuklingosios akys“ kalbama apie knygą – kaip apie kultūros ir meno reiškinį. Daug dėmesio skiriama tautosakai, tautiškumui, vertybėms, Lietuvos istorijos ir kultūrai. Vadovėlio tekstai artimi mokinio psichologijai, prisideda prie jo literatūrinio ir etinio ugdymo, kai kurie provokuojantys, skatinantys savarankišką mąstymą, reikalauja išsakyti savo nuomonę. Vadovėlį sudaro 1-oji ir 2-oji knyga
- K. Urba (2008). Knygų valandos. Vadovėlis 7 kl. Vadovėlį sudaro 3 knygos, kiekvieną knygą — 2 dalys: „Praeitį — tartum gyva“ (istorinės literatūros samprata), „Kaip ten bus toliau?“ (nuotykių literatūra, detektyvai), „Viskas aiškiai pramanyta“ (pasaka ir fantastinė literatūra), „Skrenda du drambliai“ (komiškoji literatūra), „Išsipasakoti, širdį atverti“ (lyrinė bei psichologinė literatūra), „Pasakyta, kas pasakyta“ (pažintinė, publicistinė literatūra).
- K. Urba (2007). Knygų dienos. Vadovėlis 8 kl. Vadovėlį sudaro 3 dalys. Dėmesys skiriamas į literatūros žanrus, jų kitimą literatūros istorinėje raidoje (nuo tautosakos iki modernizmo) ir kaip tai atsispindi kūrinuose.

- K. Urba (2008.) Literatūros laukai. Vadovėlis 9 kl. Vadovėlį sudaro 2 dalys. Pristatoma literatūros raida, svarbiausios epochos, srovės: „Kaimiškoji bei gamtiškoji literatūra” (realizmo ir romantizmo kūriniai), „Miestiškoji literatūra“ (avangardizmo, modernizmo kūriniai), „Elitinė, arba daugiasluoksnė, literatūra” (pristatomas simbolizmas), „Negrožinė literatūra” (laiškai, dokumentai), „Populiarioji literatūra”.
- Urbos K (2007). Literatūros šaltiniai. Vadovėlis 10 kl. Vadovėlį sudaro 1-oji ir 2-oji knygos. Kiekvienas skyrius turi sąlygiškai mokslinę, literatūrologinę dalį, po kurios pereinama prie grožinių tekstų analizės. Skyriuose „Tautosaka ir literatūra”, „Biblija ir literatūra”, „Antika ir literatūra”, „Viduramžiai ir literatūra” pristatoma epochos, kultūrinė patirtis, supažindinama su reprezentuojamaisiais tekstais.

Vadovėliai yra galiojantys, atitinka Bendrųjų ugdymo programų reikalavimus.

Vaiko teisės vadovėliuose apžvelgtos ir kategorizuotos remiantis S. Fountain (2000) vaiko teisių skirstymu į:

- išlikimo teisės,
- raidos ir augimo teisės,
- globos ir saugumo teisės,
- dalyvavimo teisės.

Tekstai analizei atrinkti pagal šiuos kriterijus:

- grožinis tekstas,
- veikėjai – vaikai,
- tekste aptinkamas vaiko teisių pažeidimas arba tinkamai užtikrinama kuri nors vaiko teisė.

Tyrimo rezultatai pateikti kategorijų lentelėse.

2.2. Išlikimo teisės

Išlikimo teisės yra prigimtinės. Visi turi turėti būstą, maisto ir sąlygas, tinkančias gyvenimui.

Vaiko teisė į gyvenamąjį būstą aptariama kūrinuose, kurių ištraukos pateiktos 1 lentelėje.

1 lentelė

Vaiko teisė į gyvenamąjį būstą

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Teisė į būstą	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	A. Lindgren. Mes Varnų saloje	„Pirkti sodybą - koks pasityčiojimas! <...>Metų nuomą jis dar šiaip taip sukrapšto, juk ne visai iš kelmo spirtas, ir užtat guodėsi, kad metai po metų galės gyventi Dailidės sodyboje. Galų gale jis rado vietą, kur jo vaikams patinka, kur gali leisti savo vaikystės vasaras taip, kaip jis kadaise, kurios visą gyvenimą glosto jam širdį”
	S. Nėris. Eglė Žalčių karalienė	„Užkit, vėtros, smagiau!/ Barkit, guokite mus!/ Mes negrįšim daugiau / Niekada į namus!“
	A. Vaičiulaitis. Kur bakūžė samanota	„Dabar ji, sunki, aukštu stogu, metė savo niūrų šešėlį naujam namui, apleista, likusi be padėkos ir be meilaus žodžio. <...>Vaikas išbėgo į sodą ir apkerėtas sustojo: ten tai stūksojo jo pirka. <...> Niekados jam toji pirka nebuvo tokia graži ir tokia žalia kaip tą doeną, ir niekados jam širdies taip neskaudėjo kaip dabar. “
B. Vilimaitė. Daug vaikų	„Ir apskritai viskas mechanizuota; vonia sukasi, lovos, paspaudus mygtuką, prisiploja prie sienų, durų skambutis groja „Karmen” <...> Ji įsitempė Petrę į mažą priemenėlę, kurioje mėtėsi viena pora purvinų Beatričės aulinukų; paskui - vienintelį kambarį, kur lovoje miegojo storas, pusamžis žmogus.”	

A. Lindgren tekste „Mes Varnų saloje” pavaizduota grėsmė netekti namų, kuriuose gera ne tik vaikams, bet ir jų tėvui. Vadovėlyje pateikiamoje ištraukoje mokiniams ši grėsmė pateikiama senųjų gyventojų bei būsimų pirkėjų akimis. Akcentuojamos moralinės teisės į sodybą: joje gera vaikams, joje verda gyvenimas, žaidžiama, svajojama, todėl netekti šios sodybos negalima.

S. Nėries literatūrinėje pasakoje pateikiama kitokia situacija: motina sąmoningai pasirenka netekti namų, taip atimdama tokią teisę iš vaikų. Tokiam žingsniui ji pasiryžta po brolių išdavystės, kurie atkeršija žalčiui už kažkada įvykusį Eglės pagrobimą iš namų. Šiame kūrinyje ypač svarbūs motyvai yra namai, gimtoji žemė, tėviškė – tai, į ką kiekvienas žmogus turi teisę.

Saugių, patikimų, turinčių savo istoriją namų tema nagrinėjama A. Vaičiulaičio apsakyme „Kur bakūžė samanota“. Tai kūrinys, skirtas pajusti gimtų namų prasmę. Pasaulio suvokimą, meilės ir pagarbos pradžiamokslį žmogus gauna iš savo artimųjų, namų aplinkos. Naujasis namas nėra toks „dvasingas“, mielas, priimtinas kaip ankstesnis. Naujoji pirkia nemiela vaikams, nerandama joje „savos“ vietos, todėl grįžtama ten, kur buvo gera. Vaikas senuose namuose ieško saugios, įprastos jam aplinkos.

Utopiniai namai vaizduojami B. Vilimaitės kūrinyje „Daug vaikų“. Atskleidžiamas vaiko noras turėti kitokius – gražius, tvarkingus, turtingus, pilnus įvairiausių išradimų – namus. Vaiko svajonė turėti ištaigingus namus pateikiama ne kaip melas, smerktinas pramanas, bet kaip vaiko vidinis išgyvenimas: mergaitę slegia sunki materialinė šeimos padėtis, nesirūpinimas gyvenimo sąlygomis ir ja pačia.

Apibendrinant galima teigti, jog vaiko teisė į būstą literatūros vadovėlių tekstuose vaizduojama idealistiškai: namai yra saugi erdvė, vaikas joje jaučiasi laimingas, nesvarbu, kokios būtų materialinės sąlygos. Netekti namų – didžiausia bausmė. Pamokos metu galima aptarti, kodėl namai tokie svarbūs žmogui, kas teikia saugumo, kodėl žmonės netenka namų.

Teisė gyventi išsamiau aptarti pamokoje galima remiantis 6 klasės naujojo leidimo vadovėliuose pateiktais tekstais. Nebijoma skaitytojų - paauglių - reakcijos nagrinėjant tokią temą.

2 lentelė

Vaiko teisė gyventi

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Teisė gyventi	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>E. E. Šmitas. Oskaras ir ponia Rožė</i>	<p>„- Močiute Rože, jaučiu, jog niekas man nepasako, kad greit mirsiu. <i>Ji žiūri į mane. Nejau ir ji reaguos taip, kaip kiti? Maldauju, Langedoko Smaugike, būk tvirta ir neužsikimšk ausų!</i> <i>- Kodėl kas nors turi sakyti, jei tu ir pats žinai. Oskarai?</i> <i>Ji išgirdo.</i> <i>- Močiute Rože, man rodos, žmonės išgalvojo kitokią ligoninę, ne tokią, kokia yra iš tikrųjų. Jie elgiasi taip, tarsi į ligoninę būtų atvažiuojama tik pasveikti. Bet juk į ligoninę atvažiuojama ir mirti.“</i></p>

	<p>N. Bebit „Amžinieji Takiai“</p>	<p>„Bet miris irgi yra rato dalis, kaip ir gimimas. Negalima iš to rato išsirinkti tai, kas tau patinka, o visa kita palikti. Būti tame rate yra malonė. Bet mus, Takius, ji aplenkė. Gyventi yra sunkus darbas, tačiau gyventi taip, kaip gyvename mes, nėra jokios naudos. Tai beprasmiška. Jeigu žinočiau, kaip įlipti atgal į tą ratą, tučtuojau tai padaryčiau. Nėra gyvenimo be mirties. Taigi mes negalime pasakyti, kad gyvename.“</p>
	<p>I. Meras. Lygiosios trunks akimirka</p>	<p>„Klausyk... Tu! Neužmiršk, iš ko loši. Tu loši ne iš bokalo alaus ir ne iš susmirdusios silkės. Tu statai viską, ką turi – savo gyvenimą.“</p>

Teisė gyventi nagrinėjama E. E. Šmito kūrinyje „Oskaras ir ponias Rožė“. Šio kūrinio ištrauka yra pateikiama 6 klasės vadovėlyje, skaitytojais – paaugliai. Teisė gyventi nagrinėjama neįprastai – sergančio vėžiu vaiko istorija. Oskaras, dešimtmetis berniukas, save pristato kaip nemalonų ligonį, kadangi jis liūdina daktarą ir sesutes, nes po atliktos kaulų čiulpų operacijos, berniuko sveikata eina prastyn. Vaikas yra ligonis, trukdantis tikėti, kad medicina yra stebuklas. Vienintelis žmogus, kuris praskaidrina jo nuotaiką, yra ponias Rožė, lankanti ligonius. Vaikas, nujausdamas, kad jam liko gyventi 12 dienų, Rožės patartas, pradėjo rašyti laiškus Dievui, kuriuose atsispindėjo visi berniuko jausmai ir nauja patirtis. Viena diena – 10 gyvenimo metų. Taip vaikas išgyvena kiekvieną dieną, įsivaizduodamas, kad per ją nugyvena dalį savo amžiaus, įgydamas naują požiūrį į save, tėvus, žmones, pasaulį. Nusivylimą jam tekusiu gyvenimu, keičia kito žmogaus supratimas, meilė, atjauta, minutės vertinimas. Akcentuojamas gyvenimo trapumas, teisė gyventi oriai, kad ir kiek trukėtų gyvenimas. Šiuo tekstu tarsi mokoma nenusigręžti (*Nejau ir ji reaguos taip, kaip kiti? Maldauju, Langedoko Smaugike, būk tvirta ir neušsikimšk ausų*), nebijoti sergančių žmonių, juos išgirsti, suprasti, kad sergantieji taip pat mąsto, jaučia, supranta, kad gyvenimas susijęs ir su mirtimi (*Močiute Rože, jaučiu, jog niekas man nepasako, kad greit mirsiu. Bet juk į ligoninę atvažiuojama ir mirti*).

N. Bebit apysaka „Amžinieji Takiai“ pirmiausia išsiskiria netradicine vaikų literatūrai tematika – amžinybės ir mirties vietos žmogaus gyvenime apmąstymu. Tai istorija apie šeimą, kuri nieko nenutuokdama atsigeria stebuklingojo šaltinio vandens ir tampa nemirtinga. Ši paslaptis atskleidžiama dešimtmetei mergaitei. Jai Takiai atskleidžia ir kitą gyvenimo tiesą: visi turi teisę gyventi, bet visi turi teisę ir mirti. Šis kūrinys nagrinėja, koks yra prasmingas ir naudingas gyvenimas, kodėl reikia mirti, kas atsitiktų, jei visi gyventų amžinai.

I. Mero romano ištraukoje „Lygiosios trunka akimirką” nagrinėjama atsakomybės už savo ir kito asmens gyvybę. Veiksmas vyksta Vilniaus žydų gete vokiečių okupacijos metais. Jaunuolis Izaokas patenka į sudėtingą situaciją: jei jis laimės vokiečio siūlomą šachmatų partiją, nebus sušaudyti mažieji geto vaikai, tačiau žus jis pats. Pralaimėjus žaidimą – jis liktų gyvas, bet mirtų vaikai. Izaokas stengiasi sulošti lygiosiomis, siekdamas likti ir gelbėtoju, ir auka.

Pastebėta, kad vaiko teisė gyventi siejama su mirtimi. Bandoma įteigti, kad gyvenimas ir mirtis yra glaudžiai susiję reiškiniai. Kūriniuose atvirai kalbama apie mirtinas ligas, troškimą gyventi ir mirti. Išnagrinėjus tekstus vertėtų sužinoti mokinių nuomonę, ar jie norėtų gyventi amžinai, ar galima žaisti iš kito žmogaus gyvybės, kas atsakingas už gyvenimą.

Su teise gyventi yra susijusi teisė į maistą. Duomenys rodo, kad beveik milijardas žmonių šia teise negali pasinaudoti. Literatūros tekstuose yra nagrinėjama ši tema, ji dažniausiai siejama su vaikų išnaudojimu, ypatinga politinė situacija, neįprastomis aplinkybėmis.

3 lentelė

Vaiko teisė turėti maisto

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Teisė turėti maisto	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>J. Biliūnas. Joniukas</i>	<i>„Tenai tupėdamas matė ateinančias apsilankytų pas motutę moteris, girdėjo, kaip motutė skundėsi, kad nėra ko valgyti, trūksta duonos, ir kalbėjo, kad jį Joniuką, reikėtų leisti piemenauti, jeigu kas tik jį priimsiąs, nes namie tik toks duoną dykai valgysiąs, o uždirbti nieko negalėsia.”</i>
	<i>A. Pristavkinas. Snaudė aukso debesėlis</i>	<i>„Jeigu pilnu pilvu skaitytum, gal ką ir suprastum. Šit kūtvėla chore juos kamuoja, ir jei ngrėstų pavojus likti be pietų, jie visi seniai būtų iš choro kulnus išnešę. Reikia čia jiems tų dainų, eilėraščių... Ar dainuok, ar skaityk, vis vien apie ėdesį galvoji. Kas kam, o alkanam duona terūpi!“</i>

Teisė turėti maisto literatūros kūriniuose dažnai siejama su darbu. Tačiau įprastinę didaktiką (*Kas nedirba, tas nevalgo. Verkia duonelė tinginio valgoma. Iš guolio nekepsi raguolio*), kai tai siejama su vaiku, keičia vaiko išnaudojimo tema. J. Biliūno apsakyme „Joniukas” vaizduojamas berniukas, kuris turi užsidirbti duonos ganydamas žąsis, įvykdyti šeiminių liepimus, prižiūrėti šeiminių mažą vaiką. Dar visai jį mažą „parduoda” pamotė, kad nereiktų jo maitinti

namuose (*namie tik toks duoną dykai valgysiqs,*). Kai tėvas žūna, vaikas netenka ir teisės grįžti į savo namus, nes pamotė jo nenori įsileisti, kadangi nėra iš ko jo išlaikyti. Tai tik vienas iš kūrinų, kuriuose pateikiama išnaudojamo vaiko situacija, kai jo darbas vertinamas maistu.

A. Pristavkino kūrinysje „Snaudė aukso debesėlis“ kitokia situacija: vaikai jaučia alkį todėl, kad gyvena sudėtingomis aplinkybėmis – karo laikotarpiu. Vaikų namų auklėtiniai, kurių vienintelė svajonė yra pavalgyti duonos, jiems nesiseka mokslas (*jeigu pilnu pilvu skaitytum, gal ką ir suprastum*), dainuoti chore (*jei negrėstų pavojus likti be pietų, jie visi seniai būtų iš choro kulnus išnešę*). Alkaniems vaikams nereikia nieko – nei eilėraščių, nei spektaklių, nei dainų – jokio kultūrinio išprusimo, tik maisto. Kūrinys teigia, kad visų pirma reikia užtikrinti vaiko teisę į sotų gyvenimą, tik po to rūpintis dvasiniu tobulėjimu, teisę į mokslą.

Tremtinių - gyvenusių ypatingomis sąlygomis ir dirbusių tam, kad išgyventų - pateiktuose prisiminimuose ilgimasi ne tik Lietuvos, bet ir duonos. Pavalgyti, būti sočiam – viena didžiausių tremtinių-vaikų svajonių. Pasakojime „Mokykla Tit Arų saloje“ pasakotoja pateikia savo patirtį tremtyje. Apgailestauja, kad teko eiti mokytis, nes taip sumažėjo uždarbis: po pamokų skubėdavo į darbą tam, kad užsidirbtų 250 gramų sviesto ir po 400 gramų kruopų ir cukraus per mėnesį. Mokiniais tokiais pasakojimais daromas įspūdis, kuris skatina susimąstyti, kad jų amžiaus ar mažesni vaikai turėjo dirbti tam, kad jaustųsi sotūs ar gautų maisto.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko teisė į maistą, sotų gyvenimą literatūros tekstuose yra siejama su kita vaiko teise – nebūti išnaudojamam. Visuose aptartuose aukščiau tekstuose vaikai patys privalo užsidirbti maisto, kad išgyventų.

Kiekvienas vaikas turi **teisę išgyventi įvairius jausmus, turi teisę į privatų, asmeninį gyvenimą**. Literatūros tekstuose vaizduojami vaiko jausmai: džiaugsmas, vienatvė, vidinė sumaištis, ir kt. Personažuose mokiniai atpažįsta save, savo jausmus tam tikrose situacijose. Perskaičius ir aptarus tekstus galima refleksija rašinio, esė forma apie vaiko teisę į jausmus, remiantis asmenine patirtimi.

Vaikas turi teisę jausti, gyventi savo gyvenimą

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikas turi teisę jausti, gyventi savo gyvenimą.	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>I. Koin. Mergaitė, su kuria draudžiama draugauti</i>	„ <i>Namie mane netikėtai pasitiko tėvas ir pasakė: - Ar džiaugiesi, kad turi broliuką? <...> Ar tu myli tą berniuką?</i> ”
	<i>M. Kalagenas. Praktiškas dėdė</i>	„ <i>Viso blogio šaknys slypi štai šitoje pasakų knygoje. Tai paprasčiausias melas. <...> Gyvenime gali pasijusti labai nelaimingas, jei ieškosi tik guodžamo melo, pietaringo, tamsaus. Ne, Lukai, tu eik į patikrintą šviesų pasaulį. Žvelk tiesiai į faktus, Lukai. <...> Skaityk apie tokius žmones, kaip antai Fordas arba Edisonas.</i> ”
	<i>T. Haugenas. Georgas ir Glorija</i>	- <i>Nėra ko juoktis iš meilės,- pasakė ji / prieš nuvalydama širdį. <...> Čia, ant lentos, esame mes visi kartu, kiekvienas / su savo širdute. / Pažiūrėkite, kiek daug vietos širdyje / šalia mūsų vardų. Nupieškite kiekvienas savo širdį / ir užpildykite tuo, ką jūs / mylite ar kas jums patinka. / Tai gali būti atostogos, mama ir tėtis, svajonių / princas, / jūrų kiaulytė, roko plokštelė arba dviratis. / Širdyje parašykite arba nupieškite ką tik norite, kiek tik bus vietos. / O jei vietos ims trūkti, paprasčiausiai nupieškite didesnę.</i>
<i>V. Žilinskaitė. Visos pasaulio tetos</i>	<i>Kiek mama susirūpinusi ir įsijaudinusi, tiek Vaidotas ramus ir išdidus: juk dabar jis kone išventinamas į suaugusiųjų luomą, jam patikimi namai ir leidžiama tvarkytis vienam visas penkias dienas – tai bus pavydo draugams!</i>	

I. Koin ištraukoje iš apsakos „Mergaitė, su kuria draudžiama draugauti“ pateikiamas pavyzdys, kai vaikas susiduria su suaugusiųjų diktatu. Šeimoje gimsta sūnus, dukrai liepiama jį mylėti. Mergaitė maištauja, ji negali mylėti to, kas atims iš jos tėvų meilę. Suaugusieji negerbia mergaitės jausmų: jausmai broliui turi kilti natūraliai, o ne reikalaujant.

M. Kalageno ištraukoje „Praktiškas dėdė“ pasakojama apie vaiką, į kurio poreikius ir nuomonę nebuvo atsižvelgiama. Už viską nusprendavo jo dėdė. Jis netgi bando įrodyti, kad pasakos,

kurios taip patinka Lukui, yra tik melas (*Viso blogio šaknys slypi štai šitoje pasakų knygoje*), todėl jų skaityti neverta. Pažeidžiama vaiko teisė į jo pomėgius, į jo asmeninį gyvenimą, verčiama atsisakyti to, kuo jis tiki ir žavisi.

T. Haugeno ištrauka iš triptiko apie Georgą ir Gloriją - gražus, poetiškas, gal šiek tiek ironiškas pasakojimas apie meilę. Georgas ir Glorija – vaikai, tylomis mylintys vienas kitą. Draugų patyčias užglaisto mokytoja (*Nėra ko juoktis iš meilės*). Ji nupiešia ant lentos tiek širdelių, kiek yra klasėje mokinių, kiekvienoje širdelėje įrašo savo vardą (*Pažiūrėkite, kiek daug vietos širdyje*), paprašo tą pat padaryti kiekvieno mokinio. Mokytoja moko, kad kiekvieno širdyje telpa didžiuliai norai, visi turi teisę svajoti, norėti. Kūrinyje moko gerbti vaikų jausmus, suvokti, kad ir jie gali jausti tokius pat jausmus, kaip ir suaugusieji.

V. Žilinskaitės apsakymas „Visos pasaulio tetos“ yra pavyzdys, kaip suaugusieji pernelyg kišasi į vaikų gyvenimą.. Vaizduojami gana tikroviški santykiai, ne tiek žaidžiama žodžių ir posakių prasmėmis, kiek kalba, intonacijomis kuriami ryškūs charakteriai. Šį apsakymą iš dalies būtų galima pavadinti įvairaus suaugusiųjų elgesio su vaikais parodija. Suaugusieji neįvertina vaikų, jų gebėjimų (Vaidoto mama jaudinasi, tetos skambina kas kelios minutės). Taip pažeidžiama vaiko teisė į asmeninį gyvenimą – įkyriais klausimais, nepasitikėjimu, pamokymais ir t.t., nors vaikas kuo puikiausiai susitvarko su jam patikėtomis pareigomis (*jam patikimi namai ir leidžiama tvarkytis vienam visas penkias dienas*).

Pateikta kūrinių ištraukų analizė rodo, jog literatūros vadovėlių tekstai parinkti kalbėti apie vaiko teisę į jausmus, pagarbą jiems ir netinkamą suaugusiųjų požiūrį į vaikus, kurį sukelia nepasitikėjimas, diktatūra, manymas, jog suaugusieji geriau žino, ką reikia jausti, kaip gyventi.

Teisė į identiškumą susijusi su tautybe, šeima, draugais. Vaikui svarbu kam nors priklausyti ir atpažinti save kaip kurios nors bendruomenės narį.

5 lentelė

Vaikas turi teisę išsaugoti savo identiškumą	
Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją
Vaikas turi teisę išsaugoti savo identiškumą.	<p style="text-align: center;"><i>Autorius, kūrinys</i></p> <p><i>I. Špakauskienė. Mokykla Tit Arų saloje</i></p> <p>„Sakysim, aiškina, kaip ir kada rusai laimėjo Žalgirio mūšį. <...> Tada jau mano „Žalgiris“, praleist negaliu. Pasakoju taip, kaip žinau, gaunu puikų kuolą. Tema – kaip mes „džiugiai“ stojam į Sovietų Sąjungon. Vėl puikutėlis kuolas. Po kelių tokių pa,okėlių netekau vardo, pavardės, ir kviesdavo tik duch protivoriečija.”</p>

	<p><i>L. Sacharas. Berniukas be veido</i></p>	<p>„- Tu man kaip stabdis, - pasakė tada Skotas Deividui. – Jeigu noi vaikščioti su Rodžeriu ir Rendžiu, turi būti kietas. - Aš ir esu kietas, - atsakė jam Deividas. - Pasistenk būti dar kietesnis.”</p>
	<p><i>H. Ulrich. Kam man dienoraštis?</i></p>	<p>„Aš pasiryžau. Irgi įsimylėsiu BJ. Žinoma, tik dėl Lindos. <...>Jau trys dienos esu įsimylėjusi BJ, ir man neblogai sekasi. Kai tik jį pamatau, spoksau kaip paikšė, o jeigu netoliese būna Serafina, netgi padūsauju.”</p>
	<p><i>R. Bachas. Džonas Livingstonas Žuvėdra</i></p>	<p>„Gyvenimas paslaptingas ir mums nepažinus; aišku tik viena: atėjome į šį pasaulį maitintis ir kuo ilgiau išsaugoti savo gyvybę. Jokia žuvėdra nebuvo prieštaravusi Būrio Tarybai, bet Džonatanas ryžosi. - <...>Kas begali būti atsakingesnis už tą, kuris atradęs gyvenimo prasmę ir aukščiausiąjį tikslą, jais seka? <...> - Tu mums ne brolis, - visos kaip viena tarstelėjo žuvėdros, užsikimšo ausis ir demonstratyviai atsuko jam nugaras.</p>
	<p><i>S. Waugh. Žmogonai</i></p>	<p>„Nežinau, kas sukūrė mąstančiąją mano esybės dalį. Nežinau, kas iš tikrųjų esu <...> Tikri žmonės, kurie čia ateina, sako jaučią širdy tikėjimą. Prašau, jeigu tu girdi skudurinę lėlę žydrų veidu, tegul jų visų tikėjimas bus tau atpildas už pagalbą man. Aš turiu surasti savo seserį, antraip mama pimoji iš mūsų visų mirs. Dieve brangus, aš netgi nežinau, ką tai reiškia!“</p>

Vaikas turi teisę išsaugoti savo identiškumą į vardą, pilietybę, šeimos ryšius. Literatūros tekstuose galima aptikti ir teisę į savo asmenybės išsaugojimą.

Tremtinės I. Špakauskienės pasakojimu mokiniams galima akcentuoti teisę į tautinį identitetą. Pasakotoja jo nepraranda net tada, kai mokytojas baudžia neigiamais įvertinimais. Mergaitė, kuri neatsisako savo tautos istorijos, netenka ir vardo – asmens identiteto, nes mokytojas ją pradeda pravardžiuoti.

Prisitaikyti prie bendraamžių grupės ir tapti jos nariu – labai svarbu paauglystės laikotarpiu. L. Sacharo ištraukoje „Berniukas be veido“ herojus Deivis bando prisitaikyti prie bendraamžių, kad būtų „kietas“, nors jis draugui toks neatrodo, prašo būti dar „kietesniu“. Kūrinio tema – tapatumo pasirinkimas. Deividas priverstas rinktis. Kokias vertybes, kokius draugus, kokią tiesą? Deividui

tenka apmąstyti, kas kaltesnis – nusikaltimo sumanytojas ar vykdytojas, jis taip pat sužino, kad kaskart, kai paklūsta smurtautojui ar kitaip parodo jam savo nuolankumą ir baimę, praranda savo veidą - identitetą.

H. Ulrich ištraukoje „Kam man dienoraštis?“ iš knygos „Nevalia bučiuoti raganų“ pagrindinė herojė Jojo nagrinėja pritaipimo prie grupės klausimą. Iki pasirodant mokykloje naujokei visi paaugliai gyveno draugiškai, kartu važinėjosi dviračiais, žaidė. Naujokė suskirstė draugų grupę į berniukų ir mergaičių. Mergaitės buvo padalintos į *cool* ir *uncool*. *Cool* grupei priklausė tos, kurios, kaip ir naujokė, mylėjo berniuką BJ. Kitos, kurios nesižavėjo BJ ir nepritarė naujokei Serafimai, tapo *uncool*. Tam, kad pritaipytų, mergaitė „įsimyli“ populiarią berniuką, tačiau į *cool* grupę jos nepriima. Pabandžiusi pritaipyti mergaitė supranta, kad geriausia išlikti savimi: nesidažo, mokosi, piešia tai, kas jai patinka ir atrodo nuoširdu. Kūrinyje moko neprarasti savo įsitikinimų, neatsisakyti savo teisės būti savimi, tokiu, koks vaikas yra, o ne tokiu, koku jį nori matyti aplinkiniai.

R. Bacho „Džonas Livingstonas Žuvėdra“ – tai alegorinis pasakojimas apie Džoną Livingstoną Žuvėdrą, kuris buvo ne toks kaip visos žuvėdros. Pagrindiniai veikėjai - žuvėdros, gyvenančios uždaruose būriuose. Jos sąžiningai laikosi Įstatymo, dienas leidžia ieškodamos maisto, o vakarais susitinka Būrio susirinkime. Ramų gyvenimą sujaukia išsišokėlis, kuris nori kažko kito, kuriam įgrista Būrio rutina - Džonatanas Livingstonas Žuvėdra. Šiai žuvėdrai buvo labai svarbu išmokti kuo geriau skraidyti. Džonas Livingstonas norėjo įrodyti, jog žuvėdros gali sugebėti daug daugiau, nei kovoti dėl maisto ar išgyvenimo, tačiau niekas jo nesiklausė. Atsiskyręs nuo visų Džonas mokėsi skraidyti, jis buvo laimingas, nes galėjo mokytis.

Tekstas moko išlikti savimi, nebūti nemąstančia būtybe, siekti išlaikyti savo išskirtinumą ir paskatinti kitus tai padaryti, net jei sulaukiama pasmerkimo.

S. Waugh apysakoje „Žmogonai“ skudurinių lėlių šeima gyvena žmonių gyvenimą: dirba, rašo straipsnius, kepa pyragus, geria įsivaizduojamą arbatą ir t.t. Tačiau šioje šeimoje paaugliai vaikai išgyvena krizę, ieško savojo „aš“, kamuoja klausimas: kas aš esu – savas ar svetimas, tikras ar netikras, žmogus ar lėlė? (*Nežinau, kas iš tikrųjų esu. Dieve brangus, aš netgi nežinau, ką tai reiškia!*)

Siekiant aptarti vaiko teisę į identiteto išlaikymą, galima mokinių paprašyti įvardinti, kas jie tokie yra, t.y. identifikuoti save (vaikas, mokinys, draugas, smuikininkas ir pan.), paklausti, kurio vaidmens jie atsisakytų, kokį dar norėtų įgyti. Galima padiskutuoti, kodėl vaikui svarbu priklausyti kažkam.

Vaikas turi **teisę augti šeimoje**, kurioje juo rūpinamasi, suteikiama šiluma ir meilė. 6 lentelėje pateikiami pavyzdžiai, kuriuose pažeidžiama ši teisė.

Vaikai turi teisę augti su šeima

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikai turi teisę augti su šeima	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>I.Kraševskis. Kunigas</i>	„Tas berniukas paimtas iš Pilėnų, Rėdos kūdikis, jį kryžiuočiai jau buvo bepaverčių vokiečiu. Bet jo kraujas prabilo.<...>Staiga pasigirdo du riksmi. mergaitė ištiesė rankas, o senutė čiupo ją į glėbį.
	<i>A.Lauri. Siuntėjas</i>	„Tuomet aš rūpinsiuos tik savuoju gyvenimu. Lilė irgi. Taigi mūsų vaikai, jeigu jų turėsime, nežinos, kas yra jų tėvų tėvai. Viskas atrodo taip sklandžiai sutvarkyta, ar ne? <...>Na, suprantu, kad nelabai praktiška gyventi kartu, tame pačiame būste, su seneliais, kur tikriausiai būtų sunku juos prižiūrėti taip, kaip juos prižiūri dabar, ir kad mes esame geriau susitvarkę. Beto vis dėlto pamaniau, tiksliau pajutau, kad ir anaip buvo puiku. <...> Man patiko tas meilės jausmas.
<i>Šatrijos Ragana.Irkos tragedija</i>	<i>Ji čia su mamyte, o tėvelis toli toli Kaune. <...>Paskui atvažiavo tėvelis ir avežė daug daug dovanų. <...>Dabar nebeatvažiuoja ir nebeatvažiuoja.</i>	

Šios teisės pažeidimas vaizduojamas ištraukoje iš I. Kraševskio romano „Kunigas“. Iš kryžiuočių nelaisvės pabėgę jaunuoliai grįžta į gimtuosius kraštus. Ten Baniutę atpažįsta jos motina, kuri savo dukrą, dingusią dar vaikystėje, buvo apraudojusi. Jurgis, pagrobtas vokiečių, buvo pakrikštytas ir augintas vokiška dvasiai, išpažino kryžiuočių tikėjimą. Grįžęs namo jis atgauna savo tikrąjį vardą – Margiris, atgauna tėvoniją (*Bet jo kraujas prabilo*). Taigi susigrąžina savo identitetą.

Jonas, apysakos „Siuntėjas“ (A. Lauri) pagrindinis herojus, gyvena ateityje, kur nėra artimų santykių su šeimos nariais ir nežada jų užmegzti, kai užaugs (*Tuomet aš rūpinsiuos tik savuoju gyvenimu. Lilė irgi. Taigi mūsų vaikai, jeigu jų turėsime, nežinos, kas yra jų tėvų tėvai*). Jis nežino, kas yra jo seneliai, kokia jų lemtis. Jo gyvenimas suplanuotas nusistovėjusia bendruomenėje tvarka (*Viskas atrodo taip sklandžiai sutvarkyta, ar ne?*). Tačiau iš kažkur atplaukęs prisimimas apie senelius, sužadina jo širdyje šilumą, norėtų susigrąžinti šeimą (*Na, suprantu, kad nelabai praktiška gyventi kartu, tame pačiame būste, su seneliais, kur tikriausiai būtų sunku juos prižiūrėti taip, kaip juos prižiūri dabar, ir kad mes esame geriau susitvarkę. Beto vis dėlto pamaniau, tiksliau pajutau, kad ir anaip buvo puiku. <...> Man patiko tas meilės jausmas*). Jonas išdrįsta tėvų paklausti, ar jie myli jį, tačiau gauna atsaką, kad jo klausimas yra netikslus, nes žodis „myli“ yra neapibrėžtas,

bereikšmis. Mokytojas, šio pasakojimo dėka, gali vaikams paaiškinti, kad kiekvienas vaikas turi teisę augti rūpestingoje šeimoje, kurioje gerbiami tėvai, seneliai, kuriuose natūralu išreikšti jausmus.

„Irkos tragedijoje” atskleidžiamas vaiko vidinis pasaulis, kuriame ypatingą vietą užima tėvai. Vaikas nesuvokia, kad šeimos nebėra, kiekvienas iš tėvų gyvena atskirą gyvenimą, o dukra pamirštama dėl reikalų ir kitų žmonių. Pasakojimo motyvais galima aptarti vaiko teisę gyventi šeimoje, kurią sudaro abu tėvai ir vaikai, galimas augimo problemas, kai vaikais rūpinasi vienas iš tėvų.

Apibendrinant galima teigti, kad išlikimo teisės gali būti aptariamoms išsamiai, remiantis aukščiau paminėtais tekstais. Išlikimo teisės, kaip buvo galima pastebėti, siejamos su gyvenimiškomis kasdieninėmis situacijomis, naudojamas kontrasto principas, kad būtų išryškinta situacija: gyvenimas ir mirtis, namai – jų netektis, rūpestinga - yrantis šeima, identiteto paieška - jo išsaugojimas.

2.3. Raidos ir augimo teisės

Raidos ir augimo teisės apima tai, ko reikia vaikui kad jis visapusiškai augtų – tiek dvasiškai, tiek kultūriškai, įgytų gyvenimiškos patirties. Literatūros kūrinuose dažnai herojai siekia mokslo, kažką sužinoti, patirti, pamatyti. Kartais dėl to sulaukia pasmerkimo, nepritarimo.

Teisė į mokslą dažna tema literatūros kūrinuose. Tokie tekstai skatina mokinius palyginti savo norą/nenorą mokytis su personažų tikslais.

7 lentelė

Vaikas turi teisę į mokslą

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Teisė į mokslą	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>K. Kasparavičius. Skrendančios knygos</i>	„Viename mažame miestelyje žmonės gyveno labai neįdomiai. Jie žiūrėdavo televizorių, kalbėdavosi telefonais ir netgi žinojo, kas tai yra fotoaparatas. Bet jie neturėjo nei vienos knygos. Taigi mamos vakarais negalėdavo paskaityti vaikams pasakų, ir jie – norom nenorim – amžinai spoksodavo į televizorių.“
	<i>A. Garmutė. Ešelonai</i>	„- Pasveikusieji dirba. Visi vyrai ir visos moterys, - aiškinome. - O vaikai? – nerimo komendantas. - Betgi jiems mokyklą lankyti reikia, - prieštaravo senesni žmonės. - Ką? Mokyklą? Kokią mokyklą? - sustūgo Movčanas. Jam trūko tik bizūno. – Jie čia

		<i>dirbti atvežti! – tęsė nepatenkintas toliau. – JUMS ir daugybės lentelės nereikės! Tuoj užmiršit! Zarubite sebe na nosu: soljazavod - vaša skola!”</i>
--	--	---

Siekis mokytis neatskiriamas nuo knygų. K. Kasparavičiaus trumpas apsakymas „Skrendančios knygos“ gali tapti vaiko teisės į mokslą, galimybių plėtojimo pavyzdžiu. Pasakojimas teigia, kad vaikai auga „neįdomūs“, jei jų gyvenime nėra knygų.

Br. Radzevičiaus apsakyme „Tėve“ – pasakys“ vienas iš aspektų – vaiko noras mokytis. Tėvas, klampojantis auliniiais batais paskui karvių bandą, ieško akimis savo sūnaus, kuris pasislėpęs skaito knygą apie tolimąją Graikiją ir Akropolį. Tėvas į gyvenimą žiūri pragmatiškai ir nori, kad vaikas būtų toks: „Tegu dabar ir jis eina karvių saugoti, užteks tų mokslų, vis tiek iš knygų duonos nevalgys.“ Pasakojimo antroje dalyje suaugęs vyras, mintyse dėkoja tam tėvui, kad kažkada leido jam skaityti, kad galėjo pasiekti tai, ką turi.

M. A. Hanseno apsakyme „Knyga“ – analogiška situacija. Matis, sergantis vaikas, už viską pasaulyje trokšta turėti daug knygų, jas skaityti, vartyti, saugoti. Vaikui jas skolina miestelio tarėjas. Skaitydamas jis pamiršta viską pasaulyje – net jo laukiančią mamą.

Anksčiau paminėtus kūrinius vienija tema – vaikų troškimas mokytis, nors tam nėra sąlygų, priešinasi aplinkiniai. Pastebėtina, kad personažai siekia mokslo visomis išgalėmis ir įgyvendina savo teisę į mokslą savarankiškai.

Teisė į mokslą atskleidžiama E. Amičio ištraukoje „Tėvo laiškas“ iš knygos „Širdis“. Laiškas skirtas sūnui Enrikui. Tėvas norėtų, kad sūnus eitų į mokyklą žvalus ir linksmas, įrodinėja, kad be mokyklos vaiko dienos būtų skurdžios ir nuobodžios. Apeliuojama į tai, jog daug pasaulio vaikų eina tuo pačiu metu į mokyklą, kaip ir jis. Šis faktas turi nuteikti sūnų džiugiai, kad šis yra viso to dalis, nes jei tas judėjimas sustotų, žmonija grįžtų į pradžių pradžią.

A. Garmutė pasakoja savo išgyvenimus Sibire, kai vaikams buvo atimta teisė mokytis, jie paversti darbo jėga. Tiek suaugusiems, tiek vaikams trūko mokyklos, jiems atimta teisė į mokslą – asmenybės pažeminimas.

Apibendrinant galima teigti, kad teisė į mokslą yra pateikiama didaktiškai: mokytis reikia, tai džiaugsmas, nes kiti vaikai tokios galimybės neturi. Mokslas, knygos yra būtinas visaverčio gyvenimo komponentas. Galima trumpa diskusija tema „Ar turi mokslas būti privalomas?“, su

vyresniųjų klasių mokiniais galima aptarti, kuo naudingas išsilavinęs žmogus, ką daryti, kad mokymosi procesas būtų džiaugsmas.

8 lentelėje apžvelgiama teisė būti sąmoninga visuomenės dalimi, būti parengtam sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo.

8 lentelė

Vaiko teisė būti visuomenės dalimi, pasirengti gyventi taikioje, pakančioje visuomenėje

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
<p>Teisė būti sąmoninga visuomenės dalimi, būti parengtam sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo.</p>	<p><i>Autorius, kūrinys</i></p>	<p>„Kad tu pavirstum į drebulėlę, /Kad tu drebėtum dieną naktele, / Kad tau išpraustų lietus burnelę, /Kad iššukuotų vėjas galvelę!// O sūnams taip pasakė:/ Stokit, sūneliai, tvirtais medeliais,- /Aš, jūs mamelė, liksiuos Eglelė.“</p> <p>„O tie paaugliai jau viską supranta. Supranta, kodėl čia taip daros. <..>Apgailėdami jie kišo knygas į maišus. Kiek jų išsineši? Kad būtų galima atvirkščiai, kad pasiimtum tiek, kiek čia lieka.<..> Vis dėl to jie išsinešė. Vaikai tik stipriau susiveržė savo kelnų diržus, grūdosi knygas už marškinių iš priekio, an nugaros. Kiek tik telpa.“</p> <p>„Tu man dar esi berniukas, panašus į šimtą tūkstančių kitų berniukų. Ir tu man nereikalingas. Ir aš tau nereikalinga. Aš tau esu lapė, panaši į šimtą tūkstančių lapių. Bet jei tu mane prisijaukinsi, mudu būsime vienas kitam reikalingi. Tu man tada būsi vienintelis pasaulyje. Aš tau būsiu vienintelė pasaulyje.“</p> <p><..>Kadangi nėra prekybininkų, iš kurių būtų galima nusipirkti draugų, tai draugų žmonės ir neturi.“</p> <p>„Žmonės pamiršo šią tiesą, – tarė lapė. – Bet tu nepamiršk: tampi amžinai atsakingas už tą, kurį prisijaukini.“</p> <p>„ Atsiprašau vaikus, kad šią knygą paskyriau suaugusiam. Turiu rimtą pasiteisinimą: tas žmogus yra geriausias pasaulyje mano draugas. Turiu dar kitą pasiteisinimą: tas žmogus gali viską suprasti, net knygas vaikams. Turiu ir trečią pasiteisinimą: tas žmogus gyvena Prancūzijoje, jis čia alksta ir šąla. Jam labai reikia paguodos. Jei šių visų pasiteisinių neužtenka, tai šią knygą skiriu vaikui, kuris kitados buvo suaugęs žmogus. Visi suaugusieji iš pradžių buvo vaikai. (tik nedaugelis tai atsimena.)</p>
	<p><i>Eglė Žalčių karalienė</i></p>	
	<p><i>H. Čigriejus. Svetimų švenčių išvakarėse</i></p>	
	<p><i>A. de Sent-Egziuperi</i></p>	

		<i>Taigi pataisau dedikaciją: Leonui Vertui, kai jis buvo mažas berniukas.</i>
--	--	--

Pasakoje „Eglė Žalčių karalienė“ vaizduojama, kaip gyvenama izoliuotoje aplinkoje (po vandeniui), kur nėra visuomenės, gyvenimas vyksta ribotoje erdvėje, kur nėra jokios socialinės terpės, kad vaikai daug ko nežino: kas yra linai, debesėlis, dangus, žemė. Eglės vaikai nesugeba adaptuotis prie žemės gyvenimo, išduoda tėvą. Šioje pasakoje motina, prakeikdama savo vaikus, neleidžia jiems augti, kurti savo gyvenimo (*„Kad tu pavirstum į drebulėlę, /Kad tu drebėtum dieną naktelę, / Kad tau išpraustų lietus burnelę, /Kad iššukuotų vėjas galvelę! / Stokit, sūneliai, tvirtais medeliai*). Taigi vaikams atimama teisė gyventi visuomenėje.

Pavyzdžiu, kaip vaikas gali tapti sąmoninga visuomenės dalimi ir prisidėti prie vertybių išsaugojimo ir plėtojimo, gali tapti H. Čigriejaus apsakymo „Svetimų švenčių išvakarėse“ situacija. Berniukus, kurie turi užrašyti plakata, skirtą Spalio revoliucijai, padeda mokytojai vogti knygas. Vagystė, šiuo atveju, yra traktuojamas ne kaip nusikaltimas, bet kaip teigiamas, knygų gelbėjimo aktas (*O tie paaugliai jau viską supranta. Supranta, kodėl čia taip daros*). Vaikams knygos – vertybė. Jie negali patikėti, kad nuotykių knygos, kurias taip mielai skaitė, greitai virst makulatūra, nes neatitinka sovietinės literatūros kanonų. Sąmoningumą rodo jų apgailestavimas: *„Apgailėdami jie kišo knygas į maišus. Kiek jų išsineši? Kad būtų galima atvirkščiai, kad pasiimtum tiek, kiek čia lieka.*”

Vaikas, kad būtų visavertis visuomenės narys, turi įgyti patirties. A. de Sent-Egziupery „Mažojo princo“ herojus gyvenimiškos išminties ieško keliaudamas, sutikdamas įvairiausių žmonių, įvertindamas tai, ką atranda ir tai, ko nenori patirti. Toje kelionėje princas auga dvasiškai. Aprašomi daugybe egzistuojančių žmonių tipų. Tik žemėje jis suprato bendravimo, prisirišimo, meilės esmę, kurią jam atskleidė lapė. Ypač daug dėmesio skiriama draugystei – prisijaukinimui (*bet jei tu mane prisijaukinsi, mudu būsime vienas kitam reikalingi*). Pasak lapės, prisijaukinimas yra ilgas procesas, kaip ir draugystė užsimezga ne iškart, o žmonės laiko neturi, jie nori viską turėti greit, bet draugų niekas neparduoda (*Kadangi nėra prekybininkų, iš kurių būtų galima nusipirkti draugų, tai draugų žmonės ir neturi*). Draugai yra unikalūs (*Tu man dar esi berniukas, panašus į šimtą tūkstančių kitų berniukų. Ir tu man nereikalingas. Ir aš tau nereikalinga. Bet jei tu mane prisijaukinsi, mudu būsime*

vienas kitam reikalingi. Tu man tada būsi vienintelis pasaulyje). Kūrinyje mokoma atkreipti dėmesį į žmogų, jo asmenybę, gerbti draugystę, savo ir kito žmogaus patirtį, padėti visuomenėje.

Kalbant apie šį tekstą mokiniams, verta paminėti išskirtinę dedikaciją Leonui Vertui, „kuris kitados buvo suaugęs žmogus“. Pastebėta, kad knyga skiriama suaugusiam žmogui, kurio teisės yra neužtikrintos šiuo metu (*jis čia alksta ir šyla, jam labai reikia paguodos*).

Pagarba vaikui, jo svajonėms, mąstymui, poelgiams jaučiama visame kūrinyje. Aukštinamos tikrosios dvasinės vertybės: meilė, draugystė, atsakingumas. Pabrėžiama, kad geriausiai jas supranta vaikai, naiviu ir tyru susižavėjimu žvelgiantys į aplinką, dar nesugadinti materialaus pasaulio jie sugeba suaugusiam žmogui nereikšmingose smulkmenose išvelgti įstabius dalykus, nes visko nevertina pagal to daikto piniginę vertę. „Mažasis princas“ moko teksto skaitytojus būti rūpestingais, globoti už save mažesnius, gerbti kitus žmones.

Aptariant šią teisę, galima paprašyti pasisakyti, ar mokiniai jaučiasi esantys visuomenės dalimi, kokias jie mato problemas, kokių turi pasiūlymų, kad ši teisė būtų įgyvendinta.

Vaiko **teisė žaisti** yra tokia pat svarbi, kaip ir teisė į maistą ar namus.

9 lentelė

Vaikas turi teisę žaisti

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
<i>Teisė žaisti</i>	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>J. Biliūnas. Joniukas</i>	<i>„Dažniausiai sėdėjo per dieną ant krosnies, nes lauke buvo šalta, ir dirbo iš šakaliukų kryželius, kaip jį buvo tėvelis išmokęs. O kai motutė pradėdavo ant jo bartis, jis nulįsdavo pačian šakalynės kampelin ir iš tenai žiūrėdavo kaip kačiukas savo didelėm šviesiom akim.“</i>
	<i>P. Tarasenska. Užburti lobiai</i>	<i>„- Ir čia kažkokios skrynios prie sienos stovi. <...> Pradėjo Vladas ranka semti pinigus ir juos į kišenės pilti. <...> -Sidabras! Sidabriniai pinigai!“</i>

J. Biliūno apsakyme „Joniukas“ vaikas, išėjus tėveliui, patiria pamotės nemeilę ir tampa uždaresnis, tylesnis, visas jo užsiėmimas savotiškas žaidimas šakaliukais (*dirbo iš šakaliukų kryželius*), žaidimo vieta – krosnis. Už žaidimus kartais gaudavo barti, todėl slėpdavosi (*nulįsdavo pačian šakalynės kampelin*). Tam, kad išpildytų vieną iš slapčiausių savo svajonių – pasivažinėti arklio traukiamu vežimu – Joniukas palieka žąsiukus, už šią pramogą jaunas piemu mušamas.

„Užburtų lobių“ (P. Tarasenska) siužetas labai paprastas: du mažo miestelio vaikai, Petras ir Vladas, prisiklausę senelio Ylos pasakojimų apie užburtus lobius, bando juos surasti. Ieško jų piliakalnyje, ieško po Valiulio akmeniu, Avinėlio ežere, o galiausiai įlenda į sugriuvusių Senadvario rūmų požemius, kuriuose aptikę pinigus pasiklysta, tačiau protingo ožio padedami sugrįžta namo. Šiuo pasakojimu galima akcentuoti vaikų teisę žaisti, ugdyti vaizduotę, mokytis, atrasti, siekti.

Kiekvieno vaiko nuomonė turi būti išklausoma, kiekvienas vaikas turi turėti galimybę ir teisę pabūti savimi.

10 lentelė

Vaikas augdamas turi turėti savo nuomonę, laisvių, teisę pabūti savimi

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikas augdamas turi turėti savo nuomonę, laisvių, teisę pabūti savimi	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>N. Bebit. Amžinieji Takiai</i>	<p>„ Kiekvieną minutę šitaip. Jeigu turėčiau brolių arba seserį, tada būtų dar apie ką šokinėti. O dabar tik apie mane.man įgriso, kad nė minutės nepaleidžia manęs iš akių. Noriu nors kiek pabūti viena.<...> ar tu žinai, kad jie manęs vienos beveik neišleidžia iš šito kiemo?“</p> <p><i>O aš dar nieko nesuprasdama užrikau: -Nedovanokit!... Nedovanokit! <...> Nebeištveriau. Man pagailo Dimkos, ir/ suspigau tiesiai Valkai į veidą: „Boi-ko-tas!... Boi-ko-tas!...“</i></p>
	<i>V. Železnikovas. Baidyklė</i>	<p>„Kaip puiku, kad bent galiu užrašyti tai, ką jaučiu ir galvoju; kitaip aš turbūt visiškai uždusčiau“</p>
<i>A. Frank.Dienoraštis</i>		

Ištraukoje iš apysakos „Amžinieji takiai“ (N. Bebit) Vini, nepatenkinta savo mamos ir senelės elgesiu, skundžiasi rupūžei, jog negalinti pabūti viena (*nepaleidžia manęs iš akių*), yra nuolat kontroliuojama pernelyg dažnai (*kiekvieną minutę šitaip*). Pernelyg didelė vaiko kontrolė, globa slegia vaiką, nes jis, kaip kiekviena asmenybė, turi teisę į vienatvę, pabūti savimi.

V. Železnikovo „Baidyklėje“ nagrinėjami mergaitės Lenos ir jos klasės draugų santykiai. visų pravardžiuojama baidykle, iš pažiūros neryžtinga ir trapi, svarbiu visai klasei momentu išdrįsusi viena stoti prieš išdavystę, prisiima svetimą kaltę (*Nedovanokit!...*), manydama, jog tai žaidimas. Klasė jai paskelbia boikotą, mergaitė iškenčia visų panieką ir pasmerkimą, tačiau neatsisako savo pirmąsios nuomonės. Šiuo tekstu galima aptarti vaiko teisę rinktis, ką jam patirti, ką išgyventi, už ką būti atsakingu, kokiais būdais paskatinti laikytis savo nuomonės, nepasiduoti spaudimui.

Jaunuolio maištas prieš tėvus, mokytojus, nusistovėjusias normas, nepasitenkinimas visu pasauliu, savęs ieškojimas – atskleidžiamas J. D. Selindžerio romano „Rugiuose prie bedugnės“ ištraukoje. Šešiolikmečiui Houldeni Kolfildui visi bendraamžiai atrodo „nuobodūs tipai arba pasipūtę dabitos“, o suaugusieji – atsidavę darbui ir korporacijoms. Tuo tarpu pats Houldenas giliai širdyje jaučiasi vienišas ir nesuprastas.

S. Šaltenio apysakos „Riešutų duona“ herojai – Liuka ir Andrius – kovoja už teisę turėti savo nuomonę, būti savimi, o ne tuo, kuo juos nori matyti tėvai. Sukeldami perversmą ir tarsi savotiškai kovodami prieš tėvų „tironiją“, vaikas ir mergina maištauja prieš vyresnius, užsiima neleistiniais dalykais bei ekstremalioomis pramogomis ir reikalauja teisės mylėti vienas kitą.

A. Frank dienoraštis – vienas iškalbingiausių ir išsamiausių holokausto liudijimų. Autorė laisvai reiškia savo nuomonę apie karą, meilę, savo šeimą, ją supančius įvykius (*kaip puiku, kad bent galiu užrašyti tai, ką jaučiu ir galvoju; kitaip aš turbūt visiškai uždusčiau*).

Aptariant kūrinis, kuriuose vaizduojama ši teisė, galima aptarti, kur slypi maišto prieš pasaulį, suaugusiuosius priežastis, kodėl kartais elgiamasi taip, kaip nesinori, kodėl vaikai siekia nepriklausomybės nuo tėvų.

Kaip galima pastebėti, vaiko raidos ir augimo teisės gana išsamiai gali būti atskleidžiamos interpretuojant, nagrinėjant tekstą. Šių teisių mokymas gali būti sudėtingas, kadangi iš adresato (mokinio) reikalauja atvirumo, drąsos pripažinti, kad situacija pažištama, turima asmenines patirties.

3.4. Globos ir saugumo teisės

Vaikams reikalingas saugumas ir globa, nes jie pernelyg silpni, jog pasirūpintų savimi patys. Kūriniuose daug tokių personažų – skriaudžiamų, ujamų, nepatiriančių meilės ir šilumos.

11 lentelė

Vaiko teisė būti apgintam nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikas turi teisę būti apgintas nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>Pasaka „Sigutė“</i>	<p>„Kada Sigutė galėjo jau būti nuvarius gyvulius į mišką, ragana prikūreno krosnį ir, susėmusi žarijas, supylė jas į tą duobę, kur buvo iškasta po slenksčiu. Paskui tą duobę dailiai užgrindė žagarais, žagarus apskleidė šiaudais ir ant tų šiaudų užpylė žemių. Viską sulygino, ir duobės kaip nebūta</p> <p>Sigutė nepakluso ir nėjo, o ragana perpykusi įbėgo į kamara ir išsuko kalaitei pirmutinę koją.</p> <p><...> Ragana perpykusi nubėgo ir išsuko antrą</p>

	<p>H. K. Andersen. Bjaurusis ančiukas</p> <p>K. Saja. Dėdė Adomas</p> <p>V. Račickas. Tankas su elektroniniu valdymu</p> <p>H. Falada. Šakotis</p> <p>O. Proisleris. Raganiukė</p> <p>K. Niostlinger. Pirmadienį viskas kitaip</p>	<p>priekinę koją kalaitei. Taip pat buvo trečią ir ketvirtą dieną; ragana išlaužė kalaitei abi užpakalines kojas. <...> Kalaitė dar kartą perspėjo Sigutę. Ragana perpykus nubėgo ir ištraukė jai liežuvį”</p> <p>„Nelaimingąjį ančiuką varė visi nuo savęs. Net seserys ant jo pyko ir nuolat sakė: „Kad bent katinas tave pagautų, tokį bjaurybę!” Motina taip pat neiškentė kartą nepasakiusi: „Pasitrauktum kur nors atokiau!” Ir antys jį žnaibė, vištos kapojo, mergaitė, kur lesino paukščius, jį spardė kojomis.”</p> <p>„Žiūriu pro plyšį – atbėga Adomas, dirželį juosdamasis. Visa jo kepurė ir petys tartum avižiniu kisieliu apdribę. Alis užsižiopsojęs ieško krepšyje patogesnės bulvės ir nieko aplinkui nemato. Suradęs užsimojo mesti, bet Adomas jį kapt už pakarpos ir, pasiguldęs ant žemės, dirželiu, dirželiu...</p> <p>„Prasidėjo nepaliumami lietūs tikras piemenų kryžiu. Kiurksai per dieną susitraukęs ir lauki, kol kuri karvė balutę padarys. Atsistoji tenai, bent kojas gerai pasišildai.”</p> <p>„Veržte veržiasi iš akių, ritasi skruostais. Kodėl tu šiandien toks negeras, tėveli, norėtų paklausti vaikas, tačiau tikstovi tylus, nelaimingas, visas virpantis lyg rudeninis lapas, negailestingai vėjo plėšiamas nuo šakos. Jis niekada nesupras, kodėl jį tėtė taip neteisingai apkaltino.”</p> <p>„Ak, Dievuli, kokie mudu su Edžiu būtume buvę laimingi, jeigu mums, kaip kitiems berniukams, būtų gerai iškaršę kailį. Bet mūsų tėtis nemėgo nei karšti kailio, nei barti, kiekvienas jėgos vartojimas ir balso kėlimas buvo ne jo būdai. Jis baudė kuo tiksliausiai tuo pačiu, kuo buvo nusidėta.”</p> <p>„Pirmajam tvojo šluotkočiu per kailinę kepurę. Antrajam kaire ranka skaudžiai sprigtelėjo į nosį. Trečiąjį ir ketvirtąjį sugriebė už pakarpos ir taip smarkiai trinktelėjo pakarpomis, kad net bumpotelėjo. Penktąjį užmetė ant šeštojo, abu išsitiesė kiek ilgi ir dar pargriovė septintąjį...”</p> <p>„Tas duslus balsas buvo ledi, juodo lakuoto bato smaigalys, pataikęs erichui užpakalį, buvo taip pat jos. Ir du pirštai, ryškiai raudonais nagais, nutvėrė ir suspaudę erikos nosį, buvo Ledi.“</p>
--	--	--

	<p><i>Dūzgia bizgia bigutė</i></p> <p><i>S. Kingas. Kerė</i></p>	<p>„Motina išoko pirkelėn ir sako: - Kur tu? Žiūri – duktė už kojų pakarta, visa sudraskyta, sveiki likę tik kojų nagai.“</p> <p>„Raudonos rožės, melsvos žibutės, kaštonas rudas, o Kerė Vaitė ėda šūdus“</p> <p>„Įsivaizduoju Krisę Hargensen visą kruviną, klykiančią ir maldaujančią pasigailėjimo. O jos veidu ropoja žiurkės. Gerai. Gerai. Tai būtų gerai.“</p> <p>„Mama vis paniurusi kartojo, kad tai nuodėmė, kad ten susirinks vien bapristai, metodistai ir kongrecionalistai, ir kad visa tai nuodėmė, nuosmukis. <...> Bet ji maudėsi. Ir juokėsi, kai vaikai laikė ją panardinę po vandeniu (paskui ji pradėjo dusti, o vaikai vis tiek laikė, tada ji išsigandusi ėmė blaškytis ir rėkti)</p> <p>„Margareta dešinės rankos nagais išakėjo sau skruostą iki kraujo. <...> Akys suspindo laukiniu blizgesiu. <...> Motina suklykė, sugniaužė dešinę ranką ir smogė kumščiu sau į veidą“.</p>
--	--	--

Vaikai, patiriantys smurtą – fizinį ar verbalinį – šių dienų realybė. Literatūros tekstuose jis taip pat vaizduojamas, taigi galima pamokos metu aptarti teisę būti apgintam nuo smurto, piktnaudžiavimo ar įžeidimų.

L. Abraitytės 5 klasės vadovėlyje pateikiama lietuvių liaudies pasaka „Sigutė“. Pagrindinė veikėja Sigutė – našlaitė, skriaudžiama pamotės raganos, turi dirbti sunkiausius darbus, valgyti ir miegoti tvartuose, vaikščioti murzinais drabužiais. Šioje pasakoje vaizduojamas vaiko išnaudojimas: Sigutė dirba sunkiausius darbus, jai duodama nereali užduoti – susiverpti be įrankių marškinius. Pamotė – neigiamas veikėjas, kuriam būdinga klasta ir blogio troškimas (*prikūreno krosnį ir, susėmusi žarijas, supylė jas į tą duobę, kur buvo iškasta po slenksčiu. Paskui tą duobę dailiai užgrindė žagarais, žagarus apskleidė šiaudais ir ant tų šiaudų užpylė žemių*). Pasakoje detaliam pateikiamas ir gyvūno kankinimo aktas (*išsuko antrą priekinę koją kalaitei, išlaužė kalaitei abi užpakalines kojas, ištraukė jai liežuvį*).

Mažai kuo skiriasi ir tame pačiame vadovėlyje pateikta Salomėjos Nerios literatūrinis šios pasakos variantas, kadangi jame irgi gausu neigiamos informacijos: „*raganos dukra miegalė*“, „*tingi verpti, tingi austi, tingi burną nusiprausti*“, „*bėgo tuoj namo žvairakė*“, „*ragana ir jos Snaudalė*“, „*asloj susikibę šoka, kaip jų kreivos kojos moka*“), „*ji sutaisė broliui nuodus*“.

H. K. Anderseno pasakoje „Bjaurusis ančiukas” pagrindinis veikėjas ančiukas taip pat patiria kančių: motina jį žada pamesti dar net jam neišsiritus, kiemo gyventojai jį stumdė ir žnaibė už nepanašumą į kitus (*Ir antys jį žnaibė, vištos kapojo, mergaitė, kur lesino paukščius, jį spardė kojomis.*”), patiria žodines patyčias (*Net seserys ant jo pyko ir nuolat sakė: „Kad bent katinas tave pagautų, tokį bjaurybę!” Motina taip pat neiškentė kartą nepasakiusi: „Pasitrauktum kur nors atokiau).* Menkinamas ančiukas ir dėl to, kad nemoka daryti to, ką sugeba kiti: murkti kaip katinas ar dėti kiaušinius kaip višta. Ančiukas ryžtasi mirti, nes nemato prasmės gyventi nuolat ujamas. Vaikams, skaitantiems šį kūrinį, aišku, kad ančiukas yra alegorinis personažas, jog ančiukas – vaikas, o žiauriai su juo elgiamasi dėl jo išskirtinumo. Taigi galima aptarti skriaudžiamų vaikų situaciją dėl jų išvaizdos, charakterio išskirtinimo.

K. Sajos apsakyme „Dėdė Adomas” vaizduojamas smurtas prieš vaikus. Tiesa, vaikams kliūna už iškrėstas išdaigas. Alis nukenčia nuo dėdės Adomo nekaltai (*užsižiopsojęs ieško krepšyje patogesnės bulvės ir nieko aplinkui nemato).* Galima aptarti ir vaikų, išnaudojamų darbui, situaciją: *„Kiurksai per dieną susitraukęs ir lauki, kol kuri karvė balutę padarys. Atsistoji tenai, bent kojas gerai pasišildai.”*

Arūnas ir Šarūnas – du broliukai iš Vytauto Račicko apsakymo „Tankas su elektroniniu valdymu”. Arūnas pavagia iš tėvo pinigines dvidešimt litų ir apgaule juos pakiša Šarūnui, kuris mano juos sąžiningai radęs. Tėtis nesiaškina: *„Kieti tėvelio pirštai staiga suspaudžia Šarūno ausį ir taip stipriai pasuka, kad neleimingoji net sutreška.”* Vaikas susiduria su skaudžia išdavyste – brolio ir tėtės. Apsakymas tinkamas aptarti daugeliu vaiko teisių aspektu: skriaudos, smurto, pagarbos šeimos nariui.

H. Falados istorijoje „Šakotis” pasakojama apie bausmę vaikams, kurie besmalžižaudami „nugenėjo” šakočius. Tris dienas pusryčiams, pietums ir vakarienei jiems buvo duodamas tik šakotis (*nemėgo nei karšti kailio, nei barti, kiekvienas jėgos vartojimas ir balso kėlimas buvo ne jo būdui).* Tėvo autoritetas jiems toks didžiulis, kad net nedrįso prašyti kitokio maisto (*Jis baudė kuo tiksliausiai tuo pačiu, kuo buvo nusidėta).*

O. Proislerio ištraukoje iš apsakos „Raganiukė” vaizduojama, kaip senis Besmegenis muša didesnius vaikus už tai, kad šie sugriovė tai, ką statė mažieji (*tvojo šluotkočiu, sprigtelėjo į nosį. Sugriebė už pakarpos).* Mokiniai, skaitydami kūrinį, džiaugiasi, kad laimi gėris, tačiau kokiu būdu tai pasiekama, taip pat aišku.

A. Saksė apsakuoja „Gladiolės” pasakojama, kaip atsirado šios gėlės. Mokiniam yra pateikiama dviejų draugų istorija. Vergai nesutiko kautis vienas su kitu, todėl minia pareikalavo jų

mirties. Peršama išvada, kad žmonės yra žiaurūs, netikintys draugyste ir kilnumu, o už neparodytą reginį, galima nubausti pačia griežčiausia bausme.

F. Hodžson Benet romano ištraukoje „Parodomoji mokinė“ vaizduojamas mokytojos despotiškumas, nepagarba mokinei. Už tai, jog mergaitė geriau moka už mokytoją kalbėti prancūziškai, mokytoja pradeda jos nekęsti.

K. Niostringer „Pirmadienį viskas kitaip“ pateikiamas vaikų netinkamo tarpusavio bendravimo pavyzdys. Mergaitės – Erika ir Kati - per pamoką sukonfliktuoja, viena kitą išvadina „netikusiomis karvėmis“, „varnalėšomis“, rodo liežuvius. Neapsieinama ir be fizinio smurto: po pamokų į konfliktą įsivelia vienos iš mergaičių užtarėjas Erichas ir primuša Kati. Tačiau į šį konfliktą netikėtai įsivelia Kati senelė, kuri šioje situacijoje su vaikais elgiasi netinkamai (*bato smaigalys, pataikęs Erichui užpakalį, du pirštai, suspaudę nosį*). Taigi suaugęs žmogus vaikų konfliktą sprendžia visiškai netinkamu suaugusiam žmogui būdu – smurtu.

Teta Polė, iš M. Tveno romano „Tomo Sojerio nuotykių“, berniūkščiui, kuris sustojo pažiūrėti, kaip Tomas baltina tvorą, tvoja su šliure per kuprą.

L. Abraitytės „Skaitinių vadovėlyje“ (2011), skirtame 6 klasei, daug dėmesio skirta mitologijai. Lietuvių mitologinėje sakmėje „Dūzgia bizgia bigutė“ pateikiama tipinė situacija: našlaitė apdovanojama, šeimininkų dukra nubaudžiama. Tačiau bausmė už motinos blogą elgesį šiurpi – sudraskymas.

Pasakoje „Eglė Žalčių karalienė“ broliai, norėdami iškvosti, kuo vardu tėvas, pliekia rykštėmis žalčio sūnus, jiems grasina. Sužinoję vardą pajūryje dalgiais užkapoja žaltį, sesers vyrą ir vaikų tėvą.

Apsakymas „Kliudžiau“ mokinius moko elgtis tinkamai, nesielgti agresyviai su mažesniais už juos. Tai kūrinys, kuris nemokydamas moko. Tačiau detalus katytės nužudymo aprašymas gali sukelti ne tik gailestį, bet ir paskatinti atlikti eksperimentą, ar iš tiesų galima gyvūną nuskriausti aprašytuoju būdu.

V. Krėvės apsakymo „Antanuko rytas“ pagrindinis veikėjas Antanukas – laimingas vaikas, nes jį globoja, auklėja senelė. Senelė gina anūką nuo samdinės Elenos ir motulės gąsdinimų („*nugrauš tau kirmėlė pirštuką*“, „*išgirs laumė, išraus tave už plaukų per kaminą*“), šiurpių pasakojimų. Tačiau baisūs pasakojimai tiek įsirėžę vaiko atmintyje, kad net pats sugalvoja kerštą Elenai: „Tada Dievulis išsiims didelį didelį peilį ir lieps Elenai iškišti liežuvį...“ Gina senelė ir nuo tėvų, nes šie kartais nori nubausti, „nukulti“ Antanuką.

J. Biliūno apsakyme „Joniukas“ pasakojama apie šešerių metų vaiką, kuris pamotės priverstas užsidirbti sau duonos. Pamotė jį skaudžiai barė ir baudė, o Joniukas jos bijo, nejaučia vaikas tos motiniškos šilumos, kuri taip reikalinga kiekvienam vaikui: „Matydamas motutę turinčią ant kelių mažąjį broliuką, ne kartą ir jis norėdavo prieiti taip pat prie jos prisiglausti; jautė, kaip tat gera turėtų būti, bet nediršo“. Motutei joniukas yra veltėdis, nepagarbus ir tinginys. Ji prašo ūkininko, kad negailėtų vaikui rykščių, jei šis tinginias ir neklausys. Vaikas parduodamas piemenauti. Vaiką išnaudoja šeimnininkai, sodžiaus jaunimas jį pasiima pasivažinėti, kad linksmintų juos. Vaikas už tai nubaudžiamas: „*Nuo išgąščio ir ašarų jam kvapą užgniaužia. O ji numeta ant žemės, primyga koja ir duoda, duoda. Kai pati pailsusi paleidžia Joniuką, jis negali nuo žemės atsikelti – taip jam visus sąnarius sopa, ir tik kniukčiodamas verkia.*“

Fizinis smurtas prieš vaikus vaizduojamas ir Vinco Krėvės kūrinyje „Galvažudys“. Už tai, kad nesužiūrėta kiaulė išknisa bulvienojų, Pliauga botagu sumuša piemenis. A. Pristavkino kūrinyje „Snaudė aukso debesėlis“ pavaizduota ir vaiko mirtis.

Nagrinėjant aukščiau išvardintus kūrinius galima akcentuoti vaiko teisę į saugią vaikystę – be smurto, fizinių bausmių, pavojaus būti pažemintam ir nuskriaustam. Žodinės patyčios, skriaudos – taip pat gali būti nagrinėjamos pamokoje, kaip vaiko teisių pažeidimo faktai. Memuaruose A. Radišauskienė pasakoja, kaip iš tremtinių vaikų juokėsi rusų vaikai: mėtydavo duoną į lietuvių pusę, pravardžiuodavo, stumdydavo, šokdavo ant kupros ir bandydavo joti.

E. Kestnerio ištraukoje iš romano „Kenigsbruko gatvė ir aš“ pasakojama, kaip mažas berniukas, vien dėl to, kad jis yra vaikas, apkaltinamas vagyste. Po kelių dienų pinigai buvo rasti stalčiuje. Berniuko mama atsisako atleisti berniuką apkaltinusiems giminaičiams; „Bet kas gali apkaltinti mano vaiką, to aš daugiau nenoriu pažinti.“ Taigi mama gina vaiką ir jo įžeidimą priima kaip savą.

Mergaitė, kuri pravardžiuojama dėl savo plaukų spalvos „morka“, skriaudėjui trenkia grifeline lentele per galvą (L. M. Montgomeri „Anė iš Žaliastogių“) – pateikiamas netinkamas elgesys su kitu asmeniu. Ir šioje situacijoje yra du nukentėjusieji ir du skriaudėjai, sunku nuspręsti, kuris teišus. Tačiau stebina pateiktas bausmės būdas: mokytojas liepia Anei visą popietę stovėti prieš klasę, o virš jos galvos lentoje buvo užrašyta: „Ana Šerli labai ūmaus būdo. Ana Šerli turi išmokti tvardyti.“ Demonstratyvus žeminantis vaiko orumą mokytojo elgesys nekelia pagarbos, sulaukia tylaus pasipiktinimo.

9 klasės vadovėlyje „Literatūros laukai“, kurio sudarytojas K. Urba, populiariosios literatūros skyriuje pateikiama S. Kingo kūrinio „Kerė“ ištrauka. Šio kūrinio ištraukoje

akcentuojama fiziologija, yra scenų, kurios kelia siaubą, vaizduojamos antgamtinės galios, smurtas. „Kerės” įtraukiamas į vadovėlių motyvuoja kaip jaunos asmenybės, jaučiančios terorą, atskyrimą nuo visuomenės, noras išsiveržti į laisvę. Ištrauka pradedama nuo užrašo ant suolo: „*Raudonos rožės, melsvos žibutės, kaštonas rudas, o Kerė Vait ėda šūdus*”.

Vaizduojama nepagarba ir netolerancija religiją išpažįstančiam žmogui, kuri virsta ne tik žodžiais, bet ir veiksmais. Kerė stengėsi dalyvauti visuose žaidimuose ir pramogose, o jie nuolat tyčiodavosi iš „maldininkės Kerės“. Mamos – religinės fanatikės– paveikslas taip pat vertinamas neigiamai: ji skatina dukrą nuolat melstis, o nesulaukusi sutikimo, motina save kankina fizinėmis bausmėmis (*mama vis paniurusi kartojo, kad tai nuodėmė, dešinės rankos nagais išakėjo sau skruostą iki kraujo. Akys suspindo laukiniu blizgesiu, motina suklykė, sugniaužė dešinę ranką ir smogė kumščiu sau į veidą*). Smurtinis savęs žalojimo vaizdavimas, religinis fanatizmas kuria atstumiantį motinos paveikslą, tuo pačiu taip yra suformuojama neigiama nuomonė apie religiją išpažįstantį žmogų, kurstoma nesantaika.

Galima diskusija tema „Bausti negalima pasigailėti. Kur dėti skyrybos ženklą?“, kai norima sužinoti, kada bausmė yra pateisinama. Diskusijos pabaigoje mokytojui reiktų išsamiai išaiškinti, kad niekas neturi teisės skriausti, įžeidinėti vaiko, kur kreiptis tokiu atveju.

12 lentelė

Vaikas turi teisę būti apgintas nuo įvairiausio pobūdžio priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikas turi teisę būti apgintam nuo įvairiausio pobūdžio priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<p>V. Juknaitė. <i>Pasimatymas su tėvu</i></p> <p>V. Žilinskaitė. <i>Antras gurkšnis</i></p>	

	<p><i>N. Jankutė. Ketvirtoji eilutė – diagnozė</i></p> <p><i>A. Liobytė. Sunki mama</i></p> <p><i>Šatrijos Ragana. Irkos tragedija</i></p>	<p><i>Juk tėtė sakė, jei susirgtum ar skaudėtų labai ką, nevažiuotumėm... <...> Bet pilvo skausmas – nedidelė liga. Dėl to mama nepasiliktų namuose – tėtė jokia būdu neleistų. <...> Berniukas pasilenkė prie laidynės. Į veidą tvoskė karštis. Jis užsimerkė ir abiem rankom griebė įkaitusių geležį...</i></p> <p><i>Dėl ko jis mus paliko, aš nežinau. <...> O mano mamai – vis egzaminai ar budėjimas, tiek ją tematysi</i></p> <p><i>Bjaurūs, bjaurūs tie reikalai! Irka jų nekenčia. - Juk pas jus, danguje, nėra reikalų? – klausia ji žvaigždelių.</i></p>
--	--	---

V. Juknaitės tekste „Pasimatymas su tėvu” pasakojama mergaitės, gulinčios ligoninėje, istorija. Jos aplankyti ateina tėvas ir atneša jai šokolado. Atrodo, kad pasakojime gražiai aprašomi nuoširdūs tėvo ir dukters santykiai. Tačiau tėvas ateina neblaivus, suveltais drabužiais, šeriuotu veidu ir dar atsiveda savo sugėrovą, kuris nuolat ragino kuo greičiau eiti. Kūrinyje tėvo paveikslas nėra piešiamas neigiamomis spalvomis, o žadinamas gailestis jo gyvenimo būdui. Savaimė aišku, mokiniui akcentuojamas gailestis, ieškoma gilesnė teksto prasmė, tačiau šis tekstas yra 5 klasės literatūros vadovėlyje. Atsižvelgiant į mokinių jauną amžių, galima teigti, jog gilesnė šio teksto prasmė mokiniui yra sunkiai suvokiama. Remiantis tekstu galima kalbėti apie apleisto vaiko situaciją, jo teisę į rūpestį, šeimą (*Mergaitei akyse tebestovėjo tėvas, ji pajuto jam gailestį, kokį tegali pajusti bejėgis, nei sau, nei kitiems niekuo padėti negalintis padaras*).

Sunkiai suvokiamas tekstas penktokui ir V. Žilinskaitės „Antras gurkšnis”. Mergaitė Jonė, sėdėdama ant sulopytos sofos, varto pasakų knygas apie milžinus ir nykštukus ir labai ilgisi savo mirusios senelės. Ji svajoja tapti arba nykštuke, arba milžine (*Patogiau nykštuke: šmikšt it pelytė o sofa... Bet ir milžine būti neblogai: čiuptų tuos dėdes už pakarpų*). Mokiniai supranta, kad Jonė yra dar maža, suvokia, jog mergaitė yra nelaiminga, kad jos mama alkoholikė. Tačiau tolesnė pasakojimo eiga verčia suglumi (ne, ant degtinės, pauosto Jonė. <...> *Ir mergaitė neištveria; užsiverčia skardinę ir vienu sykiu išgeria*)”. Jonė, išgėrusi degtinės, pamato išsiilgtą senelę, kuri jai liepia kalbėtis su milžinu ir nykštuku. Šie du personažai yra žmogaus valios pavyzdžiai. Tačiau jie nepamoko Jonės, kad negalima vartoti alkoholio, priešingai, Jonė dar labiau trokšta bendrauti su

jais, nes taip pabėga nuo realybės, nors ir suvokia, kad jei bus antras, tai būtinai bus ir trečias, ir ketvirtas gurkšniai. Aprašytos alkoholio vartojimo pasekmės (siūbuojančios lubos, neįprastos būtybės, reginiai) gali sukelti smalsumą pabandyti alkoholio. Kūrinio pabaiga nėra lengvai iššifruojama, paliekama galimybė nuspręsti mokiniams, koks pavojus ir koks likimas laukia mergaitės. Kūrinio pavadinimas - „Antras gurkšnis” – taip pat kelia įvairių minčių, juo tarsi teigiama, kad mergaitė nuspręs pakartoti ankstesnį savo pasirinkimą.

Vaiko teisė augti rūpestingoje, dėmesingoje vaikui, jo asmeniui šeimoje gali būti aptariama N. Jankutės apsakyme „Ketvirtoji eilutė - diagnozė”. Vaiko tėvai pernelyg užimti, kad pabūtų su vaiku, todėl vaikas pasiryžta susirgti, kad gautų mamos dėmesį (*jei susirgtum ar skaudėtų labai ką, nevažiūotumėm*). Drastišką žingsnį žengęs berniukas (*užsimerkė ir abiem rankom griebė įkaitusią geležį...*) gauna kelių valandų mamos dėmesį, tačiau tėvams karjera yra svarbiau.

Tokia pat problema nagrinėjama ir A. Liobytės „Sunkioje mamoje”. Mergaitė auga savarankiškai, nes tėvai išsiskyrė, o mama dirba, kad galėtų išlaikyti dukrą, o vaiko augimu nesirūpina (*vis egzaminai ar budėjimas, tiek ją tematysi*).

Užsiėmusių tėvų problema iškeliama ir Šatrijos Raganos „Irkos tragedijoje”. Irka aprūpinta materialiai, tačiau jai trūksta tėvų dėmesio: auga prižiūrima tarnaičių, jos geriausias draugas yra šuo. Tiek mama, tiek tėtis užsiėmę reikalais. Remiantis šiuo kūrinio galima aptarti nūdienos vieną aktualiausių problemų – tėvų aplaidumu, nesirūpinimu vaikais, jų dvasine raida, visus vaiko poreikius patenkinant materialiai.

Kalbant apie šiuos kūrinius, mokinių galima paprašyti išsakyti savo nuomonę, kuo gali būti išreiškiamas tėvų rūpestis vaikais, ką reiktų daryti, jog vaikai būtų prižiūrimi ir auklėjami tinkamai.

13 lentelė

Vaikas turi teisę būti apsaugotam nuo ekonominio išnaudojimo

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Vaikas turi teisę būti apsaugotam nuo ekonominio išnaudojimo ir nuo bet kokio darbo kuris gali būti pavojingas jo sveikatai arba trukdyti jam mokytis, gali kenkti jo sveikatai ir fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam bei socialiniam vystymuisi	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>J. Baltušis. Sninga</i>	<i>„Sunkūs lyg dirvono plėšinys debesys nugulė visą dangų, bet mes nebejautėm nei šalčio, nei lietaus, kuris permerkdamo mus iki paskutinio siūlo, užmiršdavom ir alkį, nors darbas užsiėmę šeimnininkai vis rečiau beatmindavo paleistin mus pietų. <...> kūrėm ugnį, šildėmės tirštuose dūmuose, kepėm užsilikusią dirvoje bulvę.”</i>
	<i>V. Krėvė. Galvažudys</i>	<i>„Nei žodžio neištaręs, kai tik priėjo Pliauga į piemenis, tai ir sušutino juos botagu: vieną per pilvą, kitą per nugarą.”</i>

	<p>A. Garmutė. Ešelonai</p> <p>Č. Dikensas. Oliverio Tvisto nuotyčiai</p> <p>A. Čechovas. Vanka</p> <p>P. Cvirka. Kurpės</p>	<p>„- Pasveikusieji dirba. Visi vyrai ir visos moterys, - aiškinome.</p> <p>- O vaikai? – nerimo komendantas.</p> <p>- Betgi jiems mokyklą lankyti reikia, - prieštaravo senesni žmonės.</p> <p>- Ką? Mokyklą? Kokią mokyklą?- sustūgo Movčanas. Jam trūko tik bizūno. – Jie čia dirbti atvežti! – tęsė nepatenkintas toliau. – JUMS ir daugybės lentelės nereikės! Tuoj užmiršit! Zarubite sebe na nosu: soljazavod - vaša skola!”</p> <p>„Oliveris viena ranka prilaiškė kišenę iš apačios, kaip buvo matęs darant Klasčių, o antrąją ištraukė nosinę.”</p> <p>„Pameistriai iš manęs šaposi, siuntinėja smuklėn degtinės ir liepia vogti iš šeiminių agurus, o šeiminkas muša kuo nutverdamas. O valgymo nėra jokio. Ryte duoda duonos, o kad arbatos ar barščių, tai šeiminkai patys pliumpina. O man miegoti liepia priemenėj, kada jų vaikiūkštis verkia, aš suvis nemiegu, o supu lopšį.”</p> <p>„Domicelę anksti žadindavo, vėlai migdydavo. Daug bardavo, maža girdavo nors ji pirmojivisame kaime išgindavo gyvulius, dar saulei netekėjus, rasai neišdžiūvus.”</p>
--	--	--

Ištraukoje „Sninga” iš Juozo Baltušio romano „Parduotos vasaros” piemenukai laukia pirmosios sniegės, kuri išvadotų nuo piemenavimo. Spalio pabaigoje permerkti lietaus, alkani, susitirę nuo šalčio vaikai svajoja, kaip jie gyvens pabaigę piemenavimo sezoną. Tekste aiškiai vaizduojamas sunkus vaiko darbas šaltyje, lietuje, kartais gaunant mušti už gyvulių padarytus nuostolius. Tokia pat situacija ir V. Krėvės „Galvažudyje”: piemenus nukenčia už savo neakylumą, nors dirba sunkiai.

„Ešelonų” pasakojimo herojams vaikams neleidžiama mokytis, nes jie privalo dirbti – taip pažeidžiama teisė į mokslą bei teisė būti apsaugotam nuo išnaudojimo.

Č. Dikenso romano herojus Oliveris Tvistas įtraukiamas į nusikalstamą veiklą, siekiant naudoti ir pasipelnymo. Tokioje pat situacijoje atsiduria ir Vanka – priverčiamas vogti iš šeiminių. A. Čechovo „Vankoje” taip pat vaizduojamas sunkus vaiko likimas: mušamas, ujamas dieną, per naktį supa šeiminių vaiką, kaip ir išnaudojama Domicelė (anksti žadindavo, vėlai migdydavo, daug bardavo, maža girdavo) iš P. Cvirkos apsakymo „Kurpės”. Taigi vaiko teisė būti apgintam nuo

ekonominio išnaudojimo galima aptarti remiantis šiais tekstais, siejant su kitomis – vaiko teise į maistą, poilsį, gyventi su šeima – teisėmis.

Apibendrinant galima teigti, jog globos ir saugumo teisės pamokoje galima aptarti gana išsamiai, mokinius skatinant pasvarstyti, kuo netinkamas kai kurių personažų elgesys, kaip pažeidžiamos vaiko teisės, kokios priežastys tai lemia ir kaip būtų galima pakeisti situaciją, kad vaikai visada būtų saugūs.

2.5. Dalyvavimo teisės

Ši teisė apima galimybę reikšti savo nuomonę, pasisakyti apie tai, kas svarbu, dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Ši teisė bene mažiausiai akcentuojama mokykloje. Prieš nagrinėjant tekstus, vertėtų mokinių paklausti, kas yra vaiko teisės, ką apie jas žino, paprašyti išvardinti. Galima padiskutuoti ne tik apie teises, bet ir pareigas, kodėl būtina žinoti savo teises ir vykdyti pareigas.

14 lentelė

Vaikas turi teisę reikšti savo nuomonę, dalyvauti susirinkimuose

Subkategorija	Teiginiai, iliustruojantys subkategoriją	
Laisvė reikšti savo nuomonę, pasisakyti apie tai, kas svarbu jų gyvenime, dalyvauti taikiuose susirinkimuose	<i>Autorius, kūrinys</i>	
	<i>J. Korčakas. Karalius reformatorius</i>	<p>„Norėjau jus taip valdyti, kad jums būtų gera. Tačiau vienam labai sunku atspėti, ko kam reikia. Jums geriau. Vieni žinote, ko reikia miestuose, kiti žinote, ko reikia kaimuose. Jaunesnieji žinote, ko reikia mažesniesiems, kiti – ko nori vyresnieji. Manau, jo kada nors viso pasaulio vaikai suvažiuos į vieną vietą, kaip neseniai buvo suvažiavę karaliai. Ir baltieji, juodieji, geltonieji vaikai pasakys, ko jiems reikia.“</p> <p>„Žurnalistas sulaukė kitą atstovą;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kodėl jūs, ponas atstove, nenorite, kad jus bučiuotų? - Jeigu jūs turėtumėte tiek tetų, tai neklausinėtumėte. Vakar buvo mano vardinės. Mane taip išseilino, kad išvėmiau visą pyragaitį su kremu. Jei suaugusieji taip mėgsta laižytis, tai tegu tarpusavyje bučiuojasi, o mums tegu duoda ramybės, nes mes šito nepakenčiame. <p>Kaip tik pro šalį ėjo du atstovai, kuriems, matyt, labai buvo įkyrėję maži vaikai. Kodėl?</p> <ul style="list-style-type: none"> - O kas juos turi žiūrėti ir supti? - Ir liepia jiems nusileisti, nes jis mažas. - Ir liepia gerą pavyzdį rodyti. Jeigu koks bamblys ką iškečia, reikia ne ant jo, o ant

	<p>V. Sorojanas. <i>Tėti, tu keistuolis</i></p> <p>Ž. Sinuė. <i>Mano sūnui trečio tūkstantmečio aušroje</i></p>	<p><i>manęs; „I tavęs išmoko!“ O argi aš jam liečiau beždžioniauti?“</i></p> <p><i>Kai žmogus turi darbo, kurį dirbdamas įgytų visas kitas gėrybes – žmoną, vaikų, laiko, sveikatos, humoro. Pirmiausia jis turi įgyti sveikatos, o jos įgyti žinodamas, kad teisę valgyti ir turėti pastogę esi užsidirbti.“</i></p> <p><i>„Tu gal nežinai, kas yra genocidas. Tai pamišėlio poelgis: vieną rytą jis atsibunda apimtas sąmoningo troškimo išnaikinti tautą, bendruomenę dėl to, kad jos žmonės į ją nepanašūs. <...> Bogas yra iš tų 600 milijonų vaikų, kurių tėvai gyvena mažiau nei iš penkių frankų per dieną. <...> Manoma, jog dabar yra apie 250 milijonų išnaudojamų vaikų, neturinčių nė penkiolikos metų. <...> Bogas mirs, nes jis priklauso būriui tų dviejų milijonų vaikų, kurie tapo sunkių kvėpavimo takų infekcijų aukomis: tas infekcijas sukėlė trečiojo pasaulio šalių užterštumas. <...> Per dešimt metų daugiau nei du milijonai žuvo nuo bombų. Dar du milijonai buvo sunkiai sužeisti arba sunkiai tramuoti. Dešimt milijonų tramuoti psichologiškai arba suužaloti visam gyvenimui. <...> Pagal paskutinius tyrimus apie 190 milijonų vaikų sveria per mažai, 230 milijonų serga rachitu, 50 milijonų yra tiesiog išsekę.</i></p>
--	---	---

Labiausiai vaikų teises ir pareigas atskleidžia ištrauka „Karalius reformatorius“ iš J. Korčako apysakos „Karalius Motiejukas Pirmasis“. Karalius Motiejukas, norėdamas savo šalį valdyti teisingai, prašo žmonių pagalbos. Jo paliepimu išrenkami Suaugusiųjų ir Vaikų parlamentai, kurie galės išreikšti visų norus bei pageidavimus.

Vadovėlyje pateikta ištrauka apie karaliaus ir Vaikų parlamento susitikimą. Šis epizodas atskleidžia vaiko teises ir pareigas. Vaikai aktyviai įsitraukia į parlamento veiklą, tačiau pradeda reikalauti to, kas kiekvienam aktualu: „Aš noriu laikyti balandžių“, „O aš šuni“, „Kad kiekvienas vaikas turėtų laikrodėlį“ ir t.t. Tačiau atsiranda ir keistų norų, kurie yra iškreiptų vaiko teisių pavyzdys: įsinorima revolverio, kad būtų galima kiekvieną mėnesį išdaužti langą, kad būtų galima rūkyti papirosus, kad visai nebūtų mergaičių ir mažų vaikų, kad vieną sykį per dieną nebūtų leidžiama niekur eiti, tik vaikai galėtų; kad visur karaliais būtų vaikai ir t.t.

Karalius Motiejukas nagrinėja, gilinaisi į vaikų norus. Jis supranta, kad neįmanoma jų išpildyti, todėl klausia patarimo suaugusio žmogaus – žurnalisto, leidžiančio laikraštį vaikams. Žurnalistas pataria vaikus auklėti, šviesti juos, kas galima ir ko negalima daryti.

Šitame pasakojime parodoma, kad suaugusieji dažnai daro klaidų (*bučiuoja - mane taip išseilino, liepia prižiūrėti mažylius - kas juos turi žiūrėti ir supti, liepia rodyti gerą pavyzdį - argi aš jam liepiau beždžioniauti*).

Nepagarbus vaiko elgesys su suaugusiuoju, kai vaikas išreiškia savo nuomonę, aptinkamas V.Krėves apsakyme „Galvažudys“. Piemuo jį mušusiam ūkininkui atsilygina žodžių virtine, kuri nerodo pagarbos vyresniam žmogui, net jei jis skriaudikas (*Juoza kuosa, kiaulių tekis beuodegis*).

Ištraukoje „Kas žmogui svarbu“ (V. Sorojanas. Tėti, tu keistuolis) tėtis aiškina pagrindines teises savo sūnui. Tėtis pratina sūnų įdėmiai stebėti jį supantį pasaulį, filosofiskai suvokti jį. Aptariama teisė turėti maisto, pastogę, kadangi kiekvienas žmogus turi turėti vietą, kur galėtų priglausti galvą ir pailsėti. Aptariama teisė į darbą.

Ž. Sinuė „Mano sūnui trečio tūkstantmečio aušroje“ pasakotojas savo sūnui pasakoja apie pasauliui gresiančią katastrofą. Jo teigimu, žmonija sparčiai juda susinaikinimo link. Pateikiama statistika (*250 milijonų išnaudojamų vaikų, 600 milijonų vaikų, kurių tėvai gyvena skurdžiai, dviejų milijonų vaikų, kurie tapo sunkių kvėpavimo takų infekcijų aukomis, per dešimt metų daugiau nei du milijonai žuvo nuo bombų, dar du milijonai buvo sunkiai sužeisti arba sunkiai tramuoti, dešimt milijonų tramuoti psichologiškai*) bei faktai apie žmonių netinkamą elgesį, gyvenimo būdą, iš ko kyla ligos, karai, badas ypač tinkama aptarti vaiko ir žmogaus teises.

Tekstų, kuriuose būtų kalbama apie vaikų teises, jų propagavimą, švietimą, idėjų sklaidimą; kuriuose būtų skatinama domėtis vaiko ir žmogaus teisėmis, kaip galima pastebėti, nėra daug. Taigi, jeigu vaiko teisių mokymas nebūtų integruojamas į mokomuosius dalykus, į lietuvių kalbos (literatūros) pamoką nagrinėjant tekstus, mokiniai apie vaikų ir žmogaus teises beveik nežinotų arba būtų susipažinę su jomis paviršutiniškai.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros analizės pagrindu išsiaiškinta vaiko teisių samprata, kaip jos kategorizuojamos pagal S. Fountain (2000) į išlikimo, raidos ir augimo, globos ir saugumo bei dalyvavimo teises. Vaiko teises gina Lietuvos Respublikos Konstitucija, ratifikuota Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (1992), įkurta Vaiko teisių apsaugos tarnyba sistema Lietuvoje, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996), tačiau vis dar yra problemų vaiko teisių užtikrinimo srityje.

2. Vaiko teisių deklaracija (1959), Vaiko teisių konvencija (1995) bei Lietuvos Respublikos priimti įstatymai (LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996), LR Švietimo įstatymas (2011)) apibrėžia vaiko teisę į mokslą, galimybę mokytis jį savo teisių. Mokytis vaiką jo teisių – tai ugdyti jį kaip asmenybę, padėti jam harmoningai vystytis, integruotis į socialinę ir kultūrinę aplinką, suteikti jam žinių. To paties siekia ir mokykla. Vadinasi, ugdymo procesas gali būti siejamas su vaiko teisių mokymu, taip plečiant mokinio akiratį, skatinant jį save suvokti kaip asmenybę, siekti, kad suvoktų savo bei kitų teises. Tam, kad apie vaiko teises sužinotų visi mokiniai, reikalingas jų teisių mokymas integruojant į pamoką.

3. Literatūros pamokose skaitomi tekstai, kurie atitinka adresatų amžių, jų gyvenimo realijas, problemas, yra suprantami, mokinys gali susitapatinti su veikėju ir pan. Taip mokiniai įtraukiami į pačių pasirinktos problemos ar situacijos tyrinėjimą, jie skatinami tą problemą analizuoti įvairiais aspektais, taigi ir vaiko teisių aspektu. Rekomenduojami netradiciniai metodai (žaidimai, vaidybinės situacijos) mokytis vaikų teisių literatūros pamokai gali netikti, nes teksto skaitymas ir suvokimas, problemų iškėlimas reikalauja ypatingo dėmesio. Aptarimui ir mokinio nuomonės, minčių išreiškimui tinkamiausia diskusija ar pokalbis. Prienamiausia visoms mokykloms mokymo priemonė yra vadovėlis, jam keliami nemenki reikalavimai. Pastebima, jog vadovėlio turinys (literatūros kūriniai) kartais nekelia estetinio pasigėrėjimo, tekstuose galima rasti vaiko ir žmogaus teisių pažeidimų.

4. Išlikimo teisės literatūros vadovėlių tekstuose atskleidžiamos mokiniui pateikiant idealų situacijos vaizdą, kai užtikrinamos vaiko teisės, ir priešingą, kai vaiko teisės pažeidžiamos. Pastebėta, kad vaiko teisė į būstą literatūros vadovėlių tekstuose vaizduojama idealistiškai: namai yra saugiausia erdvė nepriklausomai nuo to, kokie jie yra iš tikrųjų. Namų svarba pateikiama per jų netektį. Vaiko teisė gyventi nagrinėjama neįprastai – gyvenimą siejant su mirtimi. Teigiama, kad galima norėti ne tik gyventi, bet ir mirti. Teisę į sotų, aprūpintą maistu gyvenimą išryškina

priešingas reiškiny – alkis. Teisė išsaugoti savo identitetą atskleidžiama tekstuose, kuriuose nagrinėjama tautiškumo išsaugojimo problemos bei personažo „aš“ paieškos. Teisė augti mylinčioje, rūpestingoje šeimoje atskleidžiama irgi per priešingą situaciją – apleistą, atstumtą vaiką, jo vidinius išgyvenimus. Taigi galima daryti išvadą, jog išlikimo teisės, nagrinėjant literatūros vadovėlių tekstus, galima išsamiai aptarti ir išnagrinėti.

5. Tekstuose, kuriais remiantis galima aptarti raidos ir augimo teises, akcentuojama sąmoningumas: vaikas pats privalo suprasti, kad jam reikia mokytis, kad jis gali tapti sąmoninga visuomenės dalimi ir prisidėti prie vertybių išsaugojimo ir plėtojimo, gali gebėti rūpintis kitais ir apginti savo nuomonę, nepasiduoti spaudimui. Kūriniai, kuriuose galima įžvelgti šias teises yra orientuoti ugdyti mąstančią asmenybę, gebančią skirti, kas gera, kas naudinga ir kilnu, ir priešingai. Raidos ir augimo teises galima aptarti išsamiai.

6. Tekstuose, kurie pateikti literatūros vadovėliuose, galima aptarti vaiko teises į globą ir saugumą. Tekstuose yra nemažai personažų, kurie patiria skriaudą, išnaudojami, nėra mylimi. Remiantis veikėjų patirtimi pamokos metu galima aptarti teisę būti apgintam nuo smurto, piknaudžiavimo ar įžeidimų, akcentuoti vaiko teisę į ramią, saugią vaikystę, su rūpestingais, mylinčiais tėvais. Taip pat galima aptarti, kokiais būdais vaikus galima apsaugoti nuo netinkamo elgesio, ekonominio išnaudojimo ir kt. Tyrimas parodė, kad šias teises galima bene išsamiausiai aptarti ir išanalizuoti.

7. Dalyvavimo teisių, kurios apima vaiko teisę dalyvauti visuomeniniame gyvenime, būti mokomam žmogaus ir vaiko teisių, tema vadovėliuose plėtojama mažiausiai. Tekstų, kuriuose yra reiškiamas vaiko nuomonė, pasisakoma vienu ar kitu klausimu, vadovėliuose yra nemažai, tačiau tokių kūrinų, kuriuose būtų tiesiogiai kalbama apie vaiko teises - vos keletas.

Tyrimo **hipotezė** pasitvirtino – literatūros pamokų metu galima mokinį supažindinti su vaiko teisėmis be rekomenduojamų netradicinių metodų, remiantis tik vadovėlių tekstų analize. Tyrimas atskleidė, jog vaiko teises galima aptarti remiantis tik tekstu, jame pateikta informacija, personažų charakterio bruožais, poelgiais, sprendimais, supančios aplinkos veiksniais.

REKOMENDACIJOS

LR Švietimo ir mokslo ministerijai:

1. Galbūt vertėtų vaiko teisių mokymo integravimą į mokomuosius dalykus padaryti privalomą ir tai nurodyti Bendrosiose ugdymo programose.
2. Parengti metodinę medžiagą (vadovą), kuriame būtų nurodytos įvairių dalykų pamokų temos, kuriomis remiantis būtų galima integruoti vaiko teisių mokymą į mokomuosius dalykus.
3. Pasirūpinti švietėjiška veikla (organizuoti kursus, seminarus ir pan.), kad mokytojai būtų paruošti ir pasiruošę vaiko teisių mokymo galimybėms pamokoje.

Bendrojo lavinimo mokyklų administracijai ir lietuvių kalbos mokytojams:

1. Suprasti vaiko teisių mokymo svarbą ugdymo procese, integruoti jį mokomuosius dalykus, iškelti vaiko teisių mokymą kaip vieną iš mokyklos veiklos uždavinių.
2. Kontroliuoti, kaip vykdoma vaiko teisių mokymo integracija į mokomuosius dalykus ir mokslo metų gale pateikti vertinimus, ar šis mokymas buvo naudingas mokiniams, ar pasikeitė jų požiūris į save, kitus ir t.t.
3. Organizuojant ugdymo procesą patariama atsižvelgti į mokinių poreikius bei interesus, skirti daugiau dėmesio teksto nagrinėjimui, susieti skaitomą tekstą su nūdienos realijomis, problemomis, mokinio išgyvenimais, kad būtų atpažintos ir įsisąmonintos vaiko teisės.

LITERATŪRA

1. *2011–2013 metų Pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai* (2011). Vilnius: ŠCA.
2. Abraitytė L. (2010). *Skaitiniai*. Vadovėlis 6 kl. Kn.1, 2. Kaunas: Šviesa.
3. Abraitytė L. (2004). *Skaitiniai*. Vadovėlis 5 kl. Kn.1,2. Kaunas: Šviesa.
4. Adler A. (2003). *Žmogaus pažinimas*. Vilnius: Vaga.
5. *Antidiskriminacijos, tolerancijos ir pagarbos kitam ugdymas* (2011). Vilnius: VŠĮ „Vaikų linija“
6. Bulotas R. (2003). *Žmogaus ir vaiko teisių mokymo(si) pedagoginiai pagrindai vidurinėje mokykloje*. Jonava: Linotipas.
7. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai.
8. Children have rights. [Žiūrėta 2013-05-01] Prieiga per internetą:
<http://www.unicef.org/why/why_rights.html>
9. Copley A. (2009). *Iššūkiai mokykloje. Kaip mokyti problemiško elgesio vaikus*. Vilnius: Pradai.
10. Fact sheet: the right to participation. [Žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga per internetą:
<<http://www.unicef.org/crc/files/Right-to-Participation.pdf>>
11. Fountain S. *Tik tai yra teisinga!* Praktinis mokymas pagal Vaiko teisių konvenciją (2000). Vilnius: Lietuvos nac. UNICEF k-tas.
12. Jakavičius V., Juška A. (1996). *Mokyklos pedagogika*. Kaunas: Šviesa.
13. Jonynienė Ž. (2001). Vaiko teisių įgyvendinimo mokykloje problemos // *Ugdymo psichologija*. T. 4. Nr. 2.
14. Jonynienė Ž. (2000). Teisė ir mokinio socializacija // *Acta paedagogica Vilnensia*. T. 7.
15. Jonynienė Ž., Juodaitytė A. (2006). Vaiko teisių reikšmingumas ir įgyvendinimas ugdymo įstaigose (lyginamasis tyrimas) // *Mokytojų ugdymas*. Nr. 6. p. 60-80.
16. Jovaiša L. (2002). *Edukologijos įvadas*. Vilnius: VU leidykla.
17. *Jungtinių Tautų vaiko teisių įgyvendinimo vadovas* (2009). Vilnius : Jungtinių Tautų vaikų fondas.
18. *Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija* (2000). Vilnius: Lietuvos nacionalinis UNICEF k-tas.

19. Kairienė B., Dzindzaliėtienė G. (2009). Teisinis švietimas – vaiko teisių įgyvendinimo prielaida // *Socialinis ugdymas*. Nr.9 (20), p. 59-69.
20. *Kompetencijų ugdymas. Mokytojo knyga* (2012). [Žiūrėta 2012-02-10]. Prieiga per internetą <http://mokomes58.ugdome.lt/images/Nauji_dokumentai/Methodika/Kompetenciju_ugdymas_mokytojo_knyga.pdf>
21. Letukienė N., Deveikis L. (1995). *Žmogaus teisių mokymas vidurinėje mokykloje*. Vilnius: Pradai.
22. LR Konstitucija Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. *Šeimos teisė* (2002). Vilnius: Justitia.
23. LR švietimo įstatymas (2011). [Žiūrėta 2012-03-06]. Prieiga per internetą: <http://www.sac.smm.lt/images/file/e_biblioteka/Lietuvos%20Respublikos%20svietimo%20istatymas.pdf>
24. LR ŠMM įsakymas Dėl reikalavimų bendrojo lavinimo dalyko vadovėliui patvirtinimo (2003). [Žiūrėta 2011-09-10] Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2003-04-09-452.htm>
25. Lietuvos higienos norma HN 22:2003 „Mokykliniai vadovėliai“ (2003). [Žiūrėta 2011-09-10]. Prieiga per internetą: <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=9185ED0F-4FD5-469C-958B-2D42874234F8>>
26. LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas (2000). [Žiūrėta 2011-10-20]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/LR_vaiko_teisiu_apsaugos_kotrolieriaus_istatymas.pdf>
27. Maldeikis P. JAV pedagoginė filosofija. [Žiūrėta 2013-05-03]. Prieiga per internetą: <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=6408&Itemid=399>
28. Mokyklų aprūpinimo bendrojo lavinimo dalykų vadovėliais ir mokymo priemonėmis tvarkos aprašas (2009). [Žiūrėta 2011-09-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.llti.lt/failai/Mokykl%C3%B0%20aprupinimo%20bendrojo%20lavinimo%20dalyku%20vadoveliais%20ir%20mokymo%20priemonemis%20tvarkos%20aprasas%20%202009.pdf>>
29. Navaitis G. (1998). *Psichologinė parama vaikams*. Vilnius: Kronta.
30. Petruilytė A. (2009). *Kūrybiškumo ugdymas mokant*. Vilnius: Presvika.

31. Podgorecki J. (2005). *Socialinė komunikacija mokytojams*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
32. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos* (2008). Vilnius : Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras. [Žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/docs/Bendrieji%20ugdymo%20planai.%20Patvirtintas%20variantas%20006-07.pdf>
33. Sakalauskas G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė.
34. Stonienė V.(1990). *Knygotyros pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
35. The Rights of the Child Analytical report (2009). [Žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_273_en.pdf
36. Urba K. (2008). *Knygų valandos*. Vadovėlis 7 kl. Kn.1, 2, 3. Kaunas: Šviesa.
37. Urba K. (2007). *Knygų dienos*. Vadovėlis 8 kl. Kn.1, 2. Kaunas: Šviesa.
38. Urba K. (2007). *Literatūros šaltiniai*. Vadovėlis 10 kl. Kn.1, 2. Kaunas: Šviesa.
39. Urba K. (2008). *Literatūros laukai*. Vadovėlis 9 kl. Kn.1, 2. Kaunas: Šviesa.
40. Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija (2003). [Žiūrėta 2012-02-03]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=211767&p_query=&p_tr2=>
41. Vaiko globos organizavimo nuostatai (2002). [Žiūrėta 2012-02-03]. Prieiga per internetą: http://www.socmin.lt/get_file.php?file=RTpcXEluZXRwdWJcXFNtYXJ0d2ViL3NvYy9tL21fZmlsZXMvd2ZpbGVzL2ZpbGU0OTEuaHRtO3ZhaWtvIGdsb2JvcyBvcmdhbml6YXZpbSBudW9zdGF0Lmh0bTs7>
42. Vaiko teisių apsaugos Pagrindų įstatymas. [Žiūrėta 2012-02-03]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=211767 >
43. Vaiko teisių deklaracija / *Vaiko teisės* (1997). Vilnius: Meralas.
44. *Vaiko teisių nagrinėjimo pradinėse mokykloje metodika* (1999). Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė.
45. Visuotinės žmogaus teisių deklaracija / *Pagrindiniai Jungtinių Tautų žmogaus teisių dokumentai* (2008). Vilnius : Eugrimas.
46. Основные принципы образования в области прав человека. [Žiūrėta 2013-05-01]Prieiga per internetą: http://www.un.org/ru/rights/abc/ch1_4.shtml

